

USUTEADUSLIK AJAKIRI

AKADEEMILISE USUTEADLASTE SELTSI
VÄLJAANNE

Vastutav toimetaja: **U. Masing**

Ajakirja toimkond: U. Masing, E. Salumaa, J. Kimmel, V. Uuspuu,
A. Viljari.

Sisukord:

	Lk.
J. Köpp: Kiriku ylesanded praegusel ajal	73— 79
Artur Võõbus: Askü ² juudakristlaste juures	80— 91
Evald Saag: Mädu elurohu omanikuna Vana idas ja meil	92—121
Uku Masing: Usu ja teaduse suhtest	122—128

Tartus, 1939

AKADEEMILISE USUTEADLASTE SELTSI KIRJASTUS

USUTEADUSLIK AJAKIRI

Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi väljaanne

Vastutav toimetaja: U. Masing

XI aastakäik

1939

№ 3/4

KIRIKU YLESANDEID PRAEGUSEL AJAL.

(Kõne ev. lut. usu kirikuõpetajate koosolekul 8. XI 1939 Tallinnas.)

J. K õ p p.

I.

Võttes sellekohasel soovil sõna kiriku ylesannete kohta praegusel ajal, ei kavatse ma ega peagi vajalikuks arendada ja esitada üksikasjalisi tegelikke ettepanekuid kiriku väga mitmekesiseilt tegevusaladelt, vaid tahaksin ainult selgitada mõningaid põhivaateid seoses tegeliku elu nõuetega. Tundub, et meil kõigil on vajalik vahel sekka ylevaatlikult peatuda tõdedel, mis määravad meie tegevust kirikutöös ja avavad silmi ylesannete ja perspektiivide nägemiseks.

Enne, kui asuda kiriku ylesannete tähistamisele, meenutagem kokkuvõttelikult apostel Pauluse vaadet ja hinnangut kirikule.

Juba antiik-maailmas tuntakse mingi organisatsiooni võrdlust inimese ihuga ning nõuet, et üks liige peab teist toetama. Ka Paulus armastab, kõneledes ecclesiast (kogudustest e. kirikust) tarvitada võrdluskuju „Kristuse ihu“ (1. Kor. 10, 16; 12, 12, 13, 17). Ometi on temale kogudus palju enam kui Jumala rahva liikmete kogum või koosolek — ecclesia on maailmas ilmuv Kristus (1. Kor. 12, 12 jj.) ehk Kristuse vaimust elustatav organism. Ta on Kristuse jäädav ilmutus maailmas. Kristus on **ecclesia** pää, temast lähtuvad tahe ja vägi, mis juhivad kogu ihu yhes liikmetega (Efes. 4, 15 jj.).

Iseäranis selgelt ja mõjukalt esineb ecclesia ideaalkuju kirjas efeslastele (1, 23; 3, 18. 19; 4, 13. 14; 5, 25—32). Koguduse yle valitseb vaimus Issand ise, kes on Vaim (2. Kor. 3, 17), selle läbi, et ta temas lakkamatult uuendab usu ja armastuse väge ja annab nende põhjal kylluses erilisi vaimuandeid, mis on tegevad koguduse ehitamiseks kord pandud alusel. Nõnda on see kogudus maailmas tõsine Kristuse kogudus, kelle kohta sama hästi võib tarvitada nimetust „pyhad“,

„pyhitsetud Kristuses Jeesuses“ (Rooml. 1, 7; 8, 27; 12, 13; 15, 25. 26; 1. Kor. 1, 2; 2. Kor. 1, 1; Efes. 1, 15. 18; Fil. 1, 1). Kogudus on pyhade, s. o. usklike kogu. Temas elab alandlik, isekuseta armastus, mis tasanduses, sallivuses ja kannatlikkuses hoiab eemal kõik pahandused (Efes. 3, 18; 4, 2. 15; Fil. 1, 27; 2, 2; Kol. 3, 12—14 j. t.). Kogu elu muutub koguduses valitseva vaimu mõjul uueks: orjad ja vabad, mehed ja naised on koguduses yhesugused (1. Kor. 7, 22); ei tohi olla vahet rikka ja vaese vahel (1. Kor. 11, 21), sest armastus teeb kõik yhevääriliseks (1. Kor. 8, 1 jj.); armastus on koguduse põhiseadus, temale rajatakse ja tema juhib koguduse elu ja tegevust, tema läbi ehitatakse kogudust (Rooml. 12, 3—13; 1. Kor. 8, 1; 10, 23; 13, 1 jj.; 14, 26 jj.; Gal. 5, 13—15; 1. Tessal. 5, 14. 15).

Edasi on mainitav nii kõigi kristlaste kogu kui ka üksikkoguduse kohta tarvitav nimetus „Jumala tempel“, kelles elab Jumala vaim usu läbi Kristusesse (1. Kor. 3, 16. 17; 2. Kor. 6, 16; Efes. 2, 21). Isegi üksiku uskliku ihu on „Pyha Vaimu tempel, kes on teie sees“ (1. Kor. 6, 19) ja inimesel elab Kristus sydames (Efes. 3, 17) usu kaudu.

Kõigis neis nimetustes ilmneb Pauluse sygav tunnetus kogudusest kui suurest Jumala annist, aga ka kutsumusest, ylesandest ja töotusest, mis antud meile, inimestele.

See suurepärase ja ylev maal olgu nagu taustaks meie mõtlemisele, kui pyyame selgitada kiriku ylesandeid nii praegu kui tulevikus.

Sellest lähtub ka kiriku eneseteadvus, mis ytleb, et kirik ei ole ainult lihtne inimeste organisatsioon, vaid ta on yhiskond, kelle yle valitseb Jeesus Kristus. Kirik on sellest teadlik, et tema algus on Jumala tegu ja seisab yhenduses Jumala kõige suurema ilmutusega maailma ajaloos, mille tagajärjeks oli Jumala ja inimese vahekorra põhjalik ymberkujundamine ja uue ajastu algus inimkonna elus — Jumala avalikuks saamisega lihas (1. Tim. 3, 16) ja lunastuse toomisega kõigile inimestele (Matt. 20, 28, vrd. 1. Tim. 2, 6 j. t.).

Mis on aga kiriku ylesanded selles maailmas?

Lähtekohaks ja raamiks sellele kysimusele vastamisel olgu Augsburgi usutunnistuses (art. VII) leiduv kiriku detinitsioon: *Est autem ecclesia congregatio sanctorum, in qua evangelium recte docetur et recte administrantur sacramenta*. (Kirik, kogudus, on pyhade kogu, kus evangeeliumi õigesti kuulutatakse (õpetatakse) ja saakramente õigesti talitatakse.)

Kiriku esimene ylesanne on evangeeliumi kuulutamine. Tõepoolest näitab tegelik olukord, et kirik on koht, kus kuulutatakse Jumala sõna (evangeeliumi) ja talitatakse saakramente, mis

usupuhastajate mõttes on nähtav sõna (*verbum visibile*). Ja paljud koguduseliikmed ja eemalseisjad ning isegi kirikuõpetajad näevad kiriku peamist ylesannet jumalateenistuse pidamises ja kiriklikkude talituste kordasaatmises. Mõnigi kord tundub kirikuõpetaja käivat juhtsõna järgi: *dixi et animam meam salvavi* (olen kõnelenud ja oma hinge päästnud).

Ja tõepoolest, evangeeliumi kuulutamine on ja jääb evangeelse kiriku oluliseks ylesandeks. Peavad ju evangeeliumi kaudu õndsuse tõsiasjad astuma kuuljate ligi, kristlikud tõed tungima nende hingesse, Pyha Vaimu vägi saama elavaks jõuks inimestes, et oleks palju neid, kes kannavad head vilja ajalikus elus ja igaveseks eluks.

Aga kuidas on lugu kristlikkude tõdede viljakaks saamisega?

Näeme, et kristliku kuulutuse sisuks olevad tõed sel kujul, nagu kirik nad tunnistab omaks paljude aastate eest koostatud usutunnistusekirjades, on paljude kristlaste teadvuses kaotanud tõelikkuse ja väärtusegi, sest et tunduvad seisvat vastuolus kõigepealt nii teaduse eduga kui tõelikkude elukogemustega. Nii näeme juba pikema aja kestel (mõtleme ratsionalismi ning selle eelkäivale ja järgnevale ajastule) kristlikku mõtlemist taotlevat, isegi võitlevat, et leida õiget suhet kristlikkude tõdede ja kiiresti areneva teadusliku tunnetuse vahel, silmas pidades ka neid muudatusi, mis sellest suhtest johtuvad inimeste maailmavaates ja elutingimusteski. Teame, et valitseb laialiselt selgusetus selle kohta, mis ristiusk õieti on: kas on ta maailmavaade yldse, või ainult osaliselt ja missugused elemendid temas vastavad maailmavaatelistele otsinguile, missugused seisavad neist väljaspool? Paljud kristlased tunnevad ristiusu õpetust õige puudulikult, samuti on tumedad kristliku eetika alused ja nõuded ning ristiusu sotsiaalne tähendus ja osa. Seesuguse olukorra juures on arusaadav, et teineteisega võistlevad maailmavaated appelleerivad mõistusele ja sydamele ning toovad kas näilist ja ajutist rahuldust otsijaile, või paiskavad neid veel raskematesse siseheitlustesse.

Siin on kiriku üks suuri ylesandeid, rakendada oma võimed ristiusu seletamise ja põhjendamise tööle, mitte ainult nagu kogemata või mööda minnes, vaid täie teadlikkusega. Sel teel saavutatagu selgus selle kohta, millised vaated ei ole ning millised on yhendatavad ristiusuga ja kus on neid yhendavad jooned; samuti: missugused elukäsitlused ja -võrvid ei ole kooskõlas kristliku usu ja eetikaga ja missugused teed viivad soovitud kooskõlale. Siin ootavad kirikut igal ajal ylesanded põhjalikuma õpetuse andmises nii suuliselt kui kirjalikult, siin ootavad aga ka ylesanded kiriku ametikandjate kui õpetajate

jate, kes oma nimele peavad vastama, teadusliku edasiharimise eest hoolitsemise alal. Ajal, kus yhiskonnas yldhariduslikud pyyded seisavad mõõduandval kohal ning haridusliku taseme tõusmisega maailma- ja eluvaateline probleemistik muutub yha mitmekesisemaks, seisavad kirikuõpetajad nõude ees, olla ning saada tõsiselt haritud isiku- teks nii usuteadlastena kui yldse. See teeks neid suutelisemaks kõrvaldama neid raskusi, mis paljusid takistavad nägemast kristlikkudes tõdedes tõelikke väärtusi. On tunnustatud tõsiasi, et iga rahvapõlv ja ajastu peab ristiusku uuesti mõistma ja seletama, kui see peab temale saama reaalseks väärtuseks.

Selle juures jääb ikkagi pysima oluline nõue, et see, mida kuulu- tatakse teataval määral uues keeles, on sama ristiusk, mitte kunst- likult ymberkohendatud, ning terve ristiusk, mitte ainult osa sel- lest. Teiste sõnadega: need tõed, mis on aastasadu olnud ristiusu sydameks, peavad omama sama absoluutset tähendust ka praeguse aja inimestele. Kui nad ei ytle rohkem kui seda, mis inimesed ise leiavad kogemuste põhjal, või, kui nad on ainult lisandiks neile väärtusile, mida taotletakse ja saavutatakse iseenesest teiselgi teel, siis kaotab kirik oma olulisema osa inimese ja inimkonna elus ning jääb paremal korral ainult yheks kultuuri või häätegevuse asutuseks teiste kõrval. Kirikul on ja peab olema sõna, mis ei tule inimestest, vaid Jumalalt. Seda sõna kuulutada kindlasti ja selgesti, see on kiriku ylesanne. Praegusel ajal, mil kõiguvad tõed ja tõekspidamised elu väärtuse, mõtte ja otstarbe yle, olgu kirikul kuulutada ja anda sõna, mis on suuteline asetama igaviku valgusse inimese lyhikese elu kaht- levad ja otsivad mõtted, mõtted ja ekslikud taotlused. Ajal, kus mitte ainult inimelusid, vaid ka kogu inimkonna kõlblaid aluseid on ähvar- damas häving või vähemalt halvav vigastamine, on tarvis, et kuuluta- tav evangeelium oleks ka tegelikus elus Jumala kõne — abso- luutne oma nõudmistes, absoluutne ka töotustes. On aeg sisendada enesele ja kõigile, kes kuulevad, veenet ja usku, et taevas ja maa hävivad, aga Kristuse sõnad ei hävine. (Matt. 24, 35).

Sellega ei ole tahetud fikseerida mõnda teoloogiat (ortodoksset või liberaalset), sest teoloogia ei saa asendada Jumala kõnet, vaid on ainult inimlik vähend ja tee selle mõistmiseks. Ka ei või ega tohigi teoloogia piirata ja kitsendada nende hulka, kes mõistavad Jumala kõnet, või võtta kellegilt õigust seda ise mõista. Seevastu, teo- loogia ylesanne on avardada pilku ja laiendada nende ringi, kes tõesti mõistavad Jumala kõnet ja saavad sellest ajet ning jõudu elamiseks ja teotsemiseks; teoloogia ei või igavesi tõdesid nagu luku taha

sulgeda, tema ylesanne on kõrvaldada raskused ning kaotada takistused igaviku sõna mõistmiseks tema ajalikus ryys.

Siit järgneb õige õpetuse kuulutamise juures sallivus erikujuliste mõtte- ja kujutlussuundade vastu, mis kerkivad yles kirikus eneses. Tõepoolest, kui tuli ristiusk, siis ka kristlasena juut jäi juudiks, kreeklane kreeklaseks ja roomlane roomlaseks, s. t. igayhele jäi usulistest tõekspidamistest oma nägu. Ja ometi olid kõik „yks Kristus“. Edasi näeme, et sama Kristus esineb oma otseseile järgijaile kujukalt eripalgelisena: Matteuse evangeeliumis seisab ta keset isade ilusamaid Messia ootusi, Markuse juures — asetatud kogu maailma rahvaste pääste igivana ja kauge igatsuse kumasse, Luuka evangeeliumis — antiik-maailma vaesuse ja rikkuse teravate vastuolude vahel, Johannese juures — keset filosoofilisi otsinguid parema maailmavaate suunas. Ja ometi — üks ja sama Kristus! On sellepärast arusaadav, et Kristuse otseste ja täisõiguslikkude järglaste hulgas näeme nii Peetrust kui Paulust, Jaakobust ja Johannest selle kuju kandjana, mis on haaranud hinge — ometi nõnda, et sama Kristus saab igayhele t e m a Kristuseks: „minu Issand ja minu Jumal!“ Sellest Kristuse suurusest ja rikkusest saavad osa kõik — nii need, kes on jõudnud Temale nii ligidale, et võivad kõigest sydamest ytelda: „Issand, kelle juurde me läheme? Sul on igavese elu sõnad!“ (Joh. 6, 6. 8), kui ka need, kes peavad ahastuses hyidma: „Ma usun, aita mu uskumatust!“ (Mark. 9, 24). Ja nii tahaksime ytelda apostli Paulusega: „Armuandeid on kyll mitmesuguseid, aga Vaim on sama . . .“ (1. Kor. 12, 4) ja seda praeguses seoses mõista nõnda: olgugi erinevused usutõdede mõistmises, hinnakem ometi tõsiselt sama igatsust ja pyyet näha Jeesust kui Issandat (Joh. 12, 21). Ja need, kes usuvad, et nad on saanud rohkem armuandeid kui teised, ärgu mingi ylbeks, vaid tänagu Jumalat selle eest, mis neile antud, ja uskugu ning lootku, et Jumal ei unusta ega tõuka ära neidki, kelle tundmine paistab olevat puudulikum. Ütlen meelega p a i s t a b, sest rohkem ei saa meie ytelda, meie, kes „nyyd näeme kui peeglis tuhmi kujutist, aga siis palgest palgesse“. (1. Kor. 13,12). Ja siis ärgem saagem iga erineva mõttekäigu puhul kohe araks (Matt. 8, 26), vaid uskugem, et vägi on tema käes, kes tuult ja merd valitseb ja vaigistab.

Viimaks on selge, et evangeelne kirik ei saa „õige“ õpetuse taotlemisel ialgi unustada seda tõsiasja, et ta on välja kasvanud sydamefunnistuse hädast. Sellepärast tähendaks võitluses õige õpetuse pärast kasutada teid ja relvu, mis on pärit tollest vaimulaadist, kust selle häda sunnil on välja jõutud evangeelsele valgusele ja vaba-

dusele, eksida oma olemuse põhilaadi vastu, ustavuse murdmist isene-
nesele, oma kõigeparemale osale. . .

Et olla salliv sõnas ja teos, kuulutuses ja armastuses, on kirikul
tarvis õppida ja õpetada tundma ja mõistma inimest. Praegu mõt-
leme inimesele, kellele kuulutame evangeeliumi: Kas on see tõesti
inimene, nagu ta elab ja võitleb ja kannatab tõelikult, või on ta
ainult või peamiselt õpetaja töötoas elav ja kantslis esinev inimene,
ettekujutatud tüüp, keda prof. H. Rendtorff (Pastoralblätter 1928, nr. 5)
nimetab „*homo homileticus*“? Eks ole tõepoolest nõnda, et meie
kuulutuses kirjeldatud ja iseloomustatud inimene sagedasti vastab
mingile ettekujutatud, konstruitud inimvarjule, mitte aga sellele inime-
sele, kellel on liha ja veri! Sellest ettekujutatud inimesest võib hyida
paatosega: „igayks meist tunneb seesuguseid Damaskuse tunde“
(nagu ap. Paulus), või: „igayhel meist on oma Getsemane võitlus“, —
kuid see ei ole lihtsalt tõsi, samuti kui ei ole tõsi, et iga kristlase hinge
põhjast tõesti kõlab meeleheitlik hyid: „oh mind viletsat inimest . . .
ja tänu olgu Jumalale . . .“ (Rooml. 7, 24 jj.) või julge usutunnistus:
„ma olen veendunud selles, et ei surm ega elu . . . või meid lahutada
Jumala armastusest . . .“ (Rooml. 8, 38 jj.). Need on kyll Paulusele
elamuste sygavused ja kõrgusetipud, kuid harilikule kristlasele mitte.
Kuulaja, kes istub kantsli all, et tunne seesuguseid inimesi oma lähe-
duses. Samuti ei näe ta inimest, kelle usuelu sisu moodustavad patu-
kahetsus, igatsus Jumala järgi, usk, tänulikkus, ustavus Jumalale. Mui-
dugi on kuulutuse ylesanne aidata kuulajaid sellistele tunnetele ja
elamustele, ekslik aga on kyll eeldada, et see kõik juba on olemas.

Sellega olen tahtnud ytelda, et kuulutaja ylesanne on õppida
tundma ja mõistma praeguseaja inimest. Pyhendagem rohkem tähele-
panu ja huvi inimesele, nagu ta on ja elab, kogugem muljeid, — nii
vastuvõtutoas kui koguduse töös, analyysigem seda, mis näeme ja
kuuleme ja koondagem kõik yhtlaseks pildiks, arutagem nähtusi ja
neist lähtuvaid kysimusi oma koosviibimistel — praostkondade kon-
verentsidel, usuteadlaste konverentsidel! See ei looks mitte ainult sel-
leks eeldusi, et kuulutus oleks sallivuse vaimu kantud, vaid iseäranis
ka selleks, et ta oleks elav — elu synnitav ja kandev. Sest ei ole ju
silmad kinnipigistatavad ka nähtuse ees, et paljudele kristlase nime
kandjaile see, mida kõneldakse kantslist, on jäänud võõraks, sest
traditsioonilised kristlikud tões ja mõtted on kaotanud neile tähenduse
ning on saanud tõeliku elu tarvis väärtusetuks. Vaadakem teadlasi,
haritlasi, juhtivaid tegelasi riigi ja kultuuri elus, majanduslikus elus,
isegi avaliku hoolekande alal — kui palju on neist teadlikke kristlasi?

Või jälgigem töölisi, olgu tööstuses või põllutöös — ka neid, kes käivad korralikult kirikuski — kui paljudele on päritud kristliku usu avaldused tõesti elavaks, teadlikuks sisemiseks jõuks? Kysime veel täpsamalt: kui paljudele need tõed on teadliku isikliku elu sisuks, mida nad tahavad ja pyyavadki edasi anda oma lastele? Kiriku ajalooliselt kujunenud positsioon, minevikust sõltuva kombe võim ei ole veel tõenduseks, et ristiusk on jõud, mis tegelikult määrab inimeste mõtete, kavatsuste ja teotsemiste suuna. Töötatakse, pyyatakse, võideldakse — ilma et tõsiselt arvestataks kristlikke tõdesid, mis, olles tõelikud (reaalsed), peaksid põhjalikult muutma meie vaated inimese olemise mõttele ja otstarbele, inimeste omavahelised suhted ja käitumise nii majanduse, poliitika kui teistelgi aladel.

Ja selle nähtuse põhjus? Lyhidalt — inimliku mõtteviisi ilmlükustumine (sekularisatsioon). Materiaalsed elemendid on saavutanud ylevõimu vaimsete yle, astunud koguni nende asemele inimese mentaliteedis. Taevast otsitakse maa peal, uskudes, et suudetakse seda luua omast jõust. Soovid ja ihad on suunatud siitpoolsusele ja nad läbivad kogu yhiskondliku elu rakenduse ning valitsevad sotsiaalset õhkkonda ja meelelaadi. Inimese elu piiravad realiteetidid — surma, patu, Jumala kohtu tõelikkus — asetsevad paljudel väljaspool tunnetuse piire. Mis ime siis, et kiriku kuulutus leiab eest kurdid kõrvad?

Kas ka kirik selles syydi?

Kirik ei ole kyll ainus syydlane, nagu mõnikord kergelt väidetakse, kuid ta on ometi kaassyydlane: ta ei ole kyllalt kindlasti säilitanud oma nägu, ei ole pysinud alati oma vaimsetel positsioonidel, vaid on lubanud ja sallinud, et tema enese ellu ja hoiakusse on tunginud ja valitsema pääsenud ilmalikkus — võimu ja au ning materiaalse väärtuste ylehindamise näol, on seda isegi soodustanud. (Siin ei ole kõne teatava maa kirikust eriti, vaid kiriku yldilmest, nagu see esineb igal pool.) See ei ole olnud ega saagi olla mõju avaldamata yldse vaimsete ja kõlblate väärtuste alahindamise syvenemisele ning, eriti tegelikkude taotluste vastuolu tõttu kuulutusëga, umbusalduse tekkimisele kuulutuse siirameelsuse vastu.

(Pooleli.)

ASKEES JUUDAKRISTLASTE JUURES.

Artur Võõbus.

Yrgkristlus esimeste kristlaste näol ei olnud askeetliku iseloomuga. Kuid õige pea tulevad kristluses ilmsiks nähted, mis ilmutavad kordkorralt suurenevat askeetlikku tendentsi. Selle arengu algused on meie silme eest täielikult varjatud, ja meie ei suuda jälgida, mil teel see orienteerumine askeesi suunas toimus. Meie seisame aga fakti ees, et õige pea kristluses levis evangeeliumist askeetlik arusaamine. Kogu elu ja ta avaldusi hakati vaatlama hoopis teistsugusest, evangeeliumile vastupidisest seisukohast, hinnates väärtused ymber selles usus, et evangeelium on askeetlik.

Meid huvitab käesolevas vaatluses see kysimus, kuidas juudakristlikud ringid suhtusid järjest rohkem maadvõtvale evangeeliumist askeetlikule arusaamisele. Kas lugesid nad evangeeliumist välja sama askeetliku põhiheli, nagu kristlus nende ymbruses, või reageerisid nad sellele arenevale tendentsile teisiti? Arusaadavalt peame juba ette leppima tagasihoidlikkude märkustega, kuna kysimusele kaugeltki rahuldava vastuse andmiseks puudub veel palju allikalisest materjalist. On meil ju juudakristlastest ja nende arengust kasutada ainult üksikud vähesed fragmendid nende dokumentidest, ja needki fragmendid on meie kysimuse suhtes suurelt osalt neutraalsed.

Katsume esmalt vaadelda missuguse seisukoha juudakristlased võtsid virginiteedi suhtes, mis kyll kõige vanema askeesi vormi moodustab kristluses, kujunedes kiiresti välja virginiteedi austamiseks. Lähtume sellest lühikesest märkusest, mis leidub ühes etioopia synaksaariumis juudakristlasfe kohta. See puudutab Jeruusalema juudakristliku piiskopi Siimeon Kleopa tegevust ühenduses virginiteedi askeesiga. „Il (Sem'on Qalayopa) convertit un grand nombre de Juifs à la foi de Notre-Seigneur Jésus-Christ. Il fit beaucoup de prodiges et de miracles et de guérisons des maiades. L'empereur Aryanos avait entendu dire de lui qu'il séparerait les femmes de leurs maris et qu'il leur ordonnait d'être chastes“¹⁾. Selle teate järele on siis juba esimese sajandi lõpul askeetlikud vaated juudakristlikku algkogudusse sissepääsu leidnud. Piiskop Siimeon on juba neid vaateid ametlikult sanktsioneerinud ja virginiteedi ideed algkoguduses

¹⁾ Ignazio Guidi, Le synaxaire éthiopien les mois de Sanê, Hamlê et Nahasê. Patrologia orientalis, tom. VII, Paris 1911, p. 297.

realiseerida püüdnud. Otsides kinnitust mujalt sellele huvitavale märkusele, mille päritolu meie enam kindlaks teha ei suuda, peame ütleva, et see on ainuke sellesarnane tähendus, mis räägib virginiteedi hindamisest juudakristlikkudes yhiskondades. Teisi sellesarnaseid otseseid andmeid meie ei leia. Vahest ainult kaudselt võiks oletada, et sellesarnaseid vaateid mõningates juudakristlikkudes ringides võis leida. Eriti tõenäolik on see nende juudakristlaste juures, kes enestele n. n. Elkasai „ilmutuse raamatu“ autoriteediks olid võtnud. Hoolimata sellest, et Epiphanius siin vastupidist teatab ²⁾, on ometi põhjust arvata, et see ilmutuse raamat virginiteeti propageeris. Esiteks puuduvad raamatu säilinud autentsetes fragmentides selle kohta igasugused andmed, mis Epiphaniuse väidet kinnitaksid. Vastupidiselt paistab neist selgesti välja, et raamatu järele seksuaalne eksimine oli patt *κατ' ἐξοχήν* ³⁾. Teiseks aga teame, et see raamat, nagu ta ülepea on mõningates ringides populaarne olnud, on ka autoriteediks olnud ühe baptistliku sekti juures Babyloonias, millest teate on meile säilitanud an-Nadim. Mainitud baptistlikust sektist aga teame seda, et seal olid askeetlikud vaated abielu suhtes kõrgemal määral hinnatud. Virginiteet yksi oli kooskõlas nende usuliste ja kõlbliste vaadetega, kuna aga abielu oli täielikult keelatud ⁴⁾. Kui neid andmeid usaldada võib, siis pidi Elkasai raamat propageerima virginiteeti ja need vaated teed leidma ka nendesse juudakristlikkudesse ringidesse, kes mainitud raamatu enestele usuliseks ja kõlbliseks autoriteediks olid võtnud. Muidugi jääb see ainult oletuseks ja sellega lahtiseks ka virginiteedi kysimus nende juudakristlaste hulgas.

Sellevastu leiame meie aga hoopis teistsuguseid teateid, mis kinnitavad sissetungiva askeesi suhtes, võrreldes kristlusega ymbruses hoopis omapärast reageerimist. Epiphanius jutustab sellest, kuidas temal olevate andmete põhjal on teateid juudakristlaste eitavast suhtumisest virginiteeti. Nad ei omista virginiteedile mingisugust tähendust ja hindavad kõrgelt selle antipoodi — abielu. *τὰ νυν δὲ ἀπεχθάνονται παντάπασιν παρ' αὐτοῖς παρθενία τε καὶ ἐγκράτεια* ⁵⁾. Nende juudakristlaste juures omab abielu isegi säärase austuse, et siin mingit

²⁾ Panarion, XIX, 1, ed. Holl I p. 218. *ἀπεχθάνεται δὲ τῇ παρθενίᾳ, μισεῖ δὲ τὴν ἐγκράτειαν, ἀναγκάζει δὲ γαμεῖν.*

³⁾ Hippolytos, Philosophumena IX, 15. Migne, Patrologia graeca 16, col. 3390 sqq.

⁴⁾ Kitab al-Fihrist IX, 2. Araabia tekstid on tõlkinud G. Fluegel, Mani, seine Lehre und seine Schrifte, Leipzig 1862, p. 133 sq.

⁵⁾ Panarion XXX, 2, 6, ed. Holl I p. 334 sq.

võõrastust ei ärata teist ja isegi enamgi korda abielluda ⁶⁾). Need Epiphaniose teated leiavad kinnitust usaldusväärsetes dokumentides, mis on juudakristliku päritoluga. Nimelt on meil rida tekste, mis on säilinud usulises romaanis, mis vanakristlikus kirjanduses esineb Pseudo-Kleemensi nime all ⁷⁾). Romaanis osaliselt säilinud juudakristlikud tekstid on omalajal kompileeritud teiste tekstidega ja sel teel oma eksistentsi hävimise eest päästnud. Mainitud tekstid lubavad meile, mõningatest ymbertöötamistest hoolimata, pilku heita nende juudakristlaste vaadetes, kes on seisnud *Περίοδοι Πέτροα* literatuuri taga, kust ongi mainitud juudakristlikud tekstid pärit. Virginiteedi suhtes leiame neist tekstidest selgeid seisukohti. Nende juudakristlaste juures ei ole virginiteedil mingit väärtust, väärtus on ainult abielul. Nende vaadete teoreetiline põhjendus lubab oletada nähtavasti teatavat diskussiooni oma ymbrusega, tõenäoliselt kristlastega, kes virginiteedi olid omaks võtnud. Nõnda on ka arusaadav küsimuse asetamine nende juudakristlaste filosoofilise maailmavaate struktuuri. Aabel, kes nende juudakristlaste filosoofilises süsteemis representeerib kõike ideaalset, tõe ja hääd, yhesõnaga positiivset printsiipi, on just see, kes korraldab ka abielu kysimust koos teiste tähtsate ja eluliste kysimustega. „πολέμους καταργεῖ, εἰρήνην διδάσκει, σωφροσύνην ἐντέλλεται, τὰς ἀμαρτίας καθαιρεῖ, γάμον νομιτεύει, ἐγκράτειαν συγχωρεῖ...“ ⁸⁾) Sellega on antud juudakristlaste idee abielu obligatoorsusest, millest loobumine ei ole muud kui ainult kontsessioon. Samas mõttes lastakse Peetrusel propageerida seda ideed tema instruksioonireisidel juudakristlikkudes kogudustes. Yhel seesugusel reisil käsitab ta muuseas abielu kysimust, pöördudes yleskutsega mitte yksi ainult noorte poole, vaid deklareerib selgel kujul, et abiellumine on kohustus ka vanadele isegi sel määral, et ka kõrgetes aastates isikud ei ole sellest kohustusest vabad ⁹⁾). Nende juudakristlaste ideaal omas koguduses on „σωφροσύνης οὖν χάριν σπευδέτωσαν τοὺς γάμους ἐπιτελεῖν μὴ μόνον οἱ πρεσβύτεροι, ἀλλὰ καὶ οἱ πάντες“ ¹⁰⁾). Ka Peetrus ise elab nende juudakristlaste kujutlustes

⁶⁾ Panarion XXX, 18, 3, ed. Holl I p. 357.

⁷⁾ Kreekä retsensiooni on väljaannud Paul de Lagarde, Clementina, Leipzig 1865. Ladina retsensiooni, „Recognitiones“ on väljaannud E. G. Gersdorf 1838 teoses Bibliotheca Patrum ecclesiasticorum. Sama tekst on reprodutseeritud, Migne, Patrologia graeca, tomus I, col. 1206 sqq.

⁸⁾ Homil. III, 26, ed. Lagarde p. 43.

⁹⁾ Homil. III, 68, ed. Lagarde p. 54. νέων δὲ μὴ μόνον κατεπειγέτωσαν τοὺς γάμους, ἀλλὰ καὶ τῶν προβεβηκότων.

¹⁰⁾ Homil. III, 68, ed. Lagarde p. 54.

ja traditsioonides edasi selle idee kandjana, kes isegi oma inspektionireisidel yksi ei reisi, vaid ikka koos oma naisega ¹¹⁾).

Edasi vaatleme kuidas suhtusid juudakristlased vaesuseideaalile, ylepea askeesile selle maailma varade hindamises. Siin saame kõige reljeefsema pildi nendest juudakristlastest, kes seisavad *Περίοδοι Πέτρου* taga. Yhes instruksioonikõnes räägib Peetrus sellest, kuidas tõeprohvet Jeesus on õpetanud kahest riigist, milledest kumbki ise juhi valitsuse all seisab. Yks neist on igavene oma väärtuste poolest — see on tulev maailm. Teine on aga möödaminev ja ajutine ja see on käesolev maailm. Igale ühele on vabad käed jäetud ühe või teise valimiseks. Kuid sellejuures on ka oma paratamatus, mida tuleb silmas pidada. Need, kes valivad selle maailma rikkused ja mõnud, ei saa osa tulevase maailma igavestest hüvedest. Kuid need, kes tahavad olla vagad ja kuuluda igavese maailma koosseisu, peavad omaks võtma askeetliku vaimu ja suhtumise selle maailma hüvedesse, loobudes täielikult varadest ja rikkustest. Neil juudakristlaste vagadel ei tohi olla mingit eraomandust ja peavad leppima kõige minimaalsemaga. Nad peavad selle ilma nähteid hindama kui midagi võõrast, mis kuulub hoopis nende jaoks võõrale maailmale. *οἱ δὲ τὰ τῆς μελλούσης βασιλείας κρίναντες λαβεῖν τῶν ἐνταῦθα ὡς ἀλλοτρίων βασιλείῃς ἴδια ὄντα αὐτοῖς νομιζέσθαι οὐκ ἔξεστιν ἢ ὕδατος μόνον καὶ ἄρτον καὶ τούτων μετὰ ἰδρώτων ποριζομένων πρὸς τὸ ζῆν (ἐπειδὴ ἔχοντι ἀποθανεῖν οὐκ ἔξεστιν) ἔτι δὲ καὶ περιβολαίου ενός ¹²⁾*. Peetrus ise nende juudakristlaste traditsioonides esindab tõelise vaga tüübina, kellel peale üheainsa mantli ei ole teisi vajadusi omanduse järele. *καὶ ὅτι ἱμάτιόν μοι καὶ τριβώνιον ὑπάρχει τοῦτ' αὐτὸ ὃ περιβέβλημαι καὶ ἑτέρον χρεῖαν οὐκ ἔχω οὐδὲ ἄλλων τινῶν. ἐν γὰρ τούτοις καὶ περισσεύομαι, ὃ νοῦς γὰρ μου τὰ ἐκεῖ πάντα ὁρῶν αἰῶνια ἀγαθὰ οὐδὲν τῶν ἐνταῦθα περιβλέπεται ¹³⁾*. Selle järele juba eraomandus on takistuseks kuuluvuse juures teise maailma. Eitades selle maailma hyvesid, leidsid need juudakristlased kylgetõmbejõudu ja võlu evangeelse traditsiooni säärastest perikoopidest, nagu makarismid, kus ylistusobjektiks on vaesed ja puudustkannatajad. Nähtavasti erilise soojusega parafraseerisid nad neid kohti omas evangeeliumis, tundes iseendid elavat makarismide õhkkonnas ja otsides lohutust neis oma askeetlikkudes pyyetes. „Initio praedicationis suae utpote qui velit

¹¹⁾ Homil. XIII, I, ed. Lagarde p. 133.

¹²⁾ Homil. XV, 7, ed. Lagarde p. 148.

¹³⁾ Homil. XII, 6, ed. Lagarde p. 122.

omnes invitare et adducere ad salutem, ac patientiam laborum tentationumque habendam suaderet, pauperes beatificabat, eosque pro penuriae tolerantia adepturos esse pollicebatur regna coelorum, ut sub tanta spe aequanimiter paupertatis pondus, sprete cupiditate portarent... sed et esurientes et sitientes aeterni bonis iustitiae saturandos esse promisit" ¹⁴). Seega näeme, et juudakristlased, kellede ringist on pärit *Περίοδοι Πέτρον* ei ole ainult sympatiseerinud elule, mis taotleb vaesuse ideaali, vaid see kuulub nende maailmavaate olulisemasse peatükki. Nad on yhendanud vagaduse ja vaesuse ideaali ja propageerinud askeetlikku vaadet kõige puhtamal kujul.

Kysimus on selles, kui laialt need askeetlikud vaated on omaks võetud, kas kõikide juudakristlaste poolt, või ainult üksikutes ringides. See jääbki meile selgusetuks. Igatahes kuuleme meie peale mainitud juudakristlaste samasuguseid hääli veel mujaltki. Epiphanius on omanud teateid juudakristlastest, kes kiitlevad oma vaesusega, tuletades seda voorust oma minevikust, mida nad idealiseerida pyyavad. Tolkorral, apostlite päevil, on nad myynud kõik oma varanduse ja apostlite jalgade ette maha pannud, pühendades end täielikult vaesusele ¹⁵). Võibolla ka need juudakristlased, kelledest Origines on teateid omanud, kuuluvad samuti siia. Nad on omas evangeeliumis perikoobi rikkast noormehest säilitanud kujul, kus ta teraval kujul etteheite sisaldab rikastele ¹⁶). See on ka kõik, mida võime juudakristlaste askeesist ja vaesuse ideaalist öelda.

Ei ole aga võimatu, et mõningates juudakristlikkudes ringides veel sygavamaid arusaamisi askeesist võis olla, mis täielikult kõgu siinpoolset maailma pyydis vaadelda ja hinnata pessimistlikus valguses. Et meie midagi säärašt oletada võime, seda näitab üks jälg, mis on alalhoidunud yhes juudakristliku evangeeliumi fragmendis. Selle järele on tegemist nende juures säärase askeetliku meelsusega, mis isegi nõnda kaugele ulatub, et ta keelab rõõmu. Hieronymus on juudakristlastest Syyrias säilitanud perikoobi „et nunquam laeti sitis, nisi cum frafrem vestrum videritis in caritate" ¹⁷). Kui seda lyhikest

¹⁴) Recognitiones II, 28, Migne, Patrologia gaeca I, col. 1262 D.

¹⁵) Panarion XXX, 17, 2, ed. Holl I p. 356. *αὐτοὶ δὲ δῆθεν σεμνύνονται ἑαυτοὺς φάσκοντες πτωχοὺς διὰ τὸ, φασίν, ἐν χρόνοις τῶν ἀποστόλων πωλεῖν τὰ αὐτῶν ὑπάρχοντα καὶ τιθέναι παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων καὶ εἰς πτωχείαν καὶ ἀποταξίαν μετεληλυθέναι.*

¹⁶) Commentariorum series, ed. De la Rue, Paris 1759, p. 214.

¹⁷) In Ephesum V, 4. Migne, Patrologia latina 26, col. 520.

ja isoleeritud märkust tohib nõnda mõista, siis juudakristlased Syyrias on tee avanud samalaadilisele askeesile, mis hiljem Syyria askeetide hulgas leidis juba metoodiliselt rafineeritumat kultiveerimist.

Edasi leiame juudakristlaste juures veel yht liiki askeesi, mis oma iselaadilt on ritualistlik. See askees on yhenduses toitude tarvitamisega. Nõnda teab Šahrastani juudakristlastest, kes lihatoitudest ainult teatud liike tohtisid tarvitada, nagu linde, kala ja loomadest kitsi¹⁸⁾. Levinenum näib aga olevat askees ylepea lihatoidu tarvitamise suhtes. Juudakristlikkude evangeeliumite fragmendid teatavasti sisaldavad seda tendentsi. Nõnda on Epiphanius säilitanud kaks fragmenti, mis selgesti neid jälgi enese küljes kannavad. Yhes neist on paasaperikoop meelega nõnda ümberkujundatud, et talle on antud hoopis vastupidine tähendus — ylepea lihasöömise eitamine: *μή ἐπιθυμία ἐπεθύμησα κρέας τοῦτο τὸ πάσχα φάγειν μεθ' ὑμῶν*¹⁹⁾. Veel selgemalt tuleb ilmsiks see tendents perikoobis Johannesest ja tema askeetlikkudest eluviisidest, kus juudakristlaste juures synoptiline kuju on ymberkujundatud, kuna siin rohutirtsud nende askeetlikkudele vaadetele olid komistuskiviks ja selle asemele on sissetoodud vegetaarne tendents. *Ἀρχὴς* on perikoobis asendatud neile vastuvõetava mõistega *ἐγκρίσις*²⁰⁾. Samuti on jälgi veel teistestki juudakristlikkudest ringidest, kes samasugust askeesi on harrastanud ja selles mõttes ka evangeelses traditsioonis vastavaid kohandamisi on ette võtnud. Yks juudakristlik ring, kellest on väljunud dokument, mis hiljem on kasutamist leidnud yhes syyriakeelses teoses, mis tuttav Spelunca thesaurorum nime all, on oma vegetaarsete vaadete prisma läbi kujutanud Johannest ette askeedina, kes on elanud kogu oma eluaeg kõrbes ja toitnud end porganditaolisist juurtest, mille nimi on *kamūš*²¹⁾. Vahest samuti tuleb aru saada ka yhest teisest juudakristliku evangeeliumi fragmendist, kus Jaakobuse toiduna on mainitud ainult leib²²⁾. Kyllap on ka need juudakristlased, kellede mõjupiirkonnas elavad kristlased syyria didas-

18) Abu-I-Fath Muhammad asch-Schahrastanis Religionsparteien und Philosophen-Schulen, übersetzt von Th. Haarbrücker, Halle 1850, Band I, p. 253.

19) Panarion XXX, 4, ed. Holl I p. 363.

20) Panarion XXX, 13, 4, ed. Holl I p. 350.

21) C. Bezold, Die Schatzhöhle. Nach dem syrischen Texte dreier Hss. nebst einer arabischen Version herausgegeben, Leipzig 1888, p. 99, קמוץ

22) Hieronymus, De viris illustribus 2. Migne, Patrologia graeca 23, col. 612, 614.

kalias. Syyria didaskalia võitleb nende ringide ja vaadete vastu, kes muuseas eitavad ka lihasöömist ja veini tarvitamist ²³⁾).

Väärtusliku lisandi sellele materjalile võimaldavad juudakristlased, kes seisavad *Περίοδοι Πέτρον* taga. Siin leiame huvitavaid teateid sellest, kuidas juudakristlased seda askeesi on teoreetiliselt põhjendanud. Peetrust, nende religioossete ja moraalsete kujutluste representanti, lastakse seda kysimust lähemalt valgustada. Tema selgituse järele on lihatoidu tarvitamine päris loomuvastane nähe, kuna yrgselt inimene ei ole loodud lihatoidu tarvitajaks. Nende filosoofilises efekujutuses on selle kahetsetava nähte eksisteerimine seletatav tuttava myydiga langenud inglitest ja nende järeletulijatest. Need yksi on selle ebaloomuliku nähte ilmsikstulekus vastutavad. Nad on inimesi õpetanud kysimustes, millele inimesed omal jõul kunagi poleks tulnud, nagu maagias, astronoomias, metallurgias ja siis ka lihatoidu tarvitamises. Nemad kui segaloomulised olevused, bastaridid kogu oma konstruksiooni tõttu, ei võinud ise rahuldatud olla hariikkude ja loomupäraste toitudega ja ahvatlesid ka inimesi selles järeletegemisele ²⁴⁾. Sama ideed, mida lastakse Peetrusel tema instruksioonikõnedes propageerida, lastakse temal ka oma eeskujuga õhutada. Peetrus esineb eeskujuliku askeedina, lihatoidu põlgajana, juhtides tähelepanu sellele, et tema toiduks muud ei tarvita kui ainult leiba, oliive ja vahel harva ka aedvilja: *ἴσως μὴ συνέντα καὶ τὸν ἐμὸν ἀγνοοῦντα βίον ὅτι ἄρτι μόνω καὶ ἐλαίαις χρῶμαι καὶ σπανίως λαχάνοις* ²⁵⁾. Neljandal sajandil on Epiphaniusel olnud juhuseid koguni isiklikult sedalaadi juudakristlastega kokkupuutuda ja selle askeetliku kysimuse üle nendega rääkida. Tema kimbutavate kysimuste peale on need juudakristlased omi askeetlikke seisukohti põhjendanud omapärase motiiviga, et nad vastikust tunnevad liha vastu, kuna tema saamine on seotud sugupoolte yhinemisega, ja sel teel saadud produkti nad toiduks tarvitada ei saa ²⁶⁾.

²³⁾ Die syrische Didaskalia übersetzt und erklärt von H. Achelis und J. Flemming, Leipzig 1904. Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, Neue Folge, Band X, Heft 2. p. 122, 8 ct. 121, 26.

²⁴⁾ Homil. VIII, 15, ed. Lagarde p. 90.

²⁵⁾ Homil. XII, 6, ed. Lagarde p. 122; cf. Recognitiones VII, 6, Migne Patrologia graeca I col. 1357 C, 1358 A.

²⁶⁾ Panarion XXX, 15,4. Holl I p. 353: *ὅταν δὲ ἐρωτήσης ἓνα τῶν αὐτῶν τίνος ἕνεκεν ἐμψύχων οὐ μεταλαμβάνουσι, μὴ ἔχοντές τι διηγῆσασθαι ἀποκρίνονται ἀσυνέτως καὶ λέγουσι διὰ τὸ ἐκ συννοσίας καὶ ἐπιμιξίας σωμάτων εἶναι αὐτὰ οὐ μεταλαμβάνομεν, ὡς εἶναι αὐτοὺς ὅλους τοὺς ἀπὸ ἐπιμιξίας, ἀνδρὸς τε καὶ γυναικὸς, βδελυκτοὺς κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ σπύματος αὐτῶν ληρωδῶς ἐξεμεθέντα.*

Näib olevat nõnda, et juudakristlaste hulgas ei ole võõrad olnud askeetlikud vaated veel intensiivsemal kujul. Siin on huvitav jälgida *Περίοδοι Πέτρον* juudakristlaste heeroose tegevusest. Tema toimingud päeva jooksul on täpsalt registreeritud ja nende tähendust rõhutatud, nõnda et tohiks olla lubatud sellest mõndagi järeldada. Tema söömaaegu mainitakse, niipalju kui fragmentaarse materjali põhjal otsustada võime, järjekindlalt ainult õhtuti. See äratav meie tähelepanu. Et siin ei saa olla palja juhusega tegemist, seda näitab see, et ta toimingud, usulised pesemised-baptismid, palve ja söömaajad moodustavad liturgilise ryhma. Kuid ainult õhtuti on see ryhm täielik ja mainitud eriti söömaaeg järjekindlalt ²⁷⁾. Hommikul aga, kus samuti mainitakse üksikasjalikult Peetruse usulised toimingud, on ainult mainitud baptismid ja palve, kuid puudub järjekindlalt söömaaeg ²⁸⁾. See ei näi enam juhusega seletatav olevat, eriti veel sellepärast, et on andmeid askeetidest, kellede üks askeesi vorm selles seisis, päeva ajal mitte syya, vaid alles õhtul. Eriti teame seda askeetidest Syyrias ²⁹⁾ ja Mesopotaamias ³⁰⁾. Kuigi need paralleelid on pärit hilisemast ajast, siiski selle askeesi vormi laialdane levik eeldab juba vanemat päritolu. Nende paralleelide valgusel ei olegi võimatu oletus, et ka juudakristlikkusesse ringidesse on ymbrusest askeetide kombeid sisse pääsenud.

On mõningaid jälgi isegi sellest ja ei puudu ka tundemärgid, mille järele väljast poolt isegi organiseeritud askeetlus — munklus — juudakristlikkudes ringides on sympathyt äratanud ja poolehoidu leidnud. Jeruusalema piiskopi Kyrillose yhe kõne koptikeelses retsensioonis leiame väga huvitava teate isegi munklusest juudakristlaste peres. Nimelt Kyrillos on isiklikult kokkupuutunud yhe juudakristlasega, ebioniitide esindajaga, kelle kohta ta tähendab, et ta oli munk ³¹⁾. Ka nimetab Kyrillos isegi selle juudakristliku munga asukoha, kes oli pärit Maiumast, Gaza lähedalt. Selle lyhikese teate järele

²⁷⁾ Homil. I, 22; VIII, 2 IX,3, X,26; cf. Recognitiones IV,3 IV,37 V,36 I,19.

²⁸⁾ Homil. X,I. XI,I.

²⁹⁾ Jean Rufus, évêque de Maïouma, Plérôphories, c'est-à-dire témoignages et révélations LXXXVIII. Patrologia orientalis, tomos VIII. Paris 1912, p. 142.

³⁰⁾ P. Bedjan, Acta Martyrum et Sanctorum, tomos V Paris 1895, p. 426.

ם תחומא ונמוסא על נפשה: דלא נחוא מעם מדם באיכומא עדמא לרמושא. cf. Theodoretus Cyrensis, Historia religiosa cap. 3. Migne, Patrologia graeca 82, col. 1325 B. Ἐκκεκρίκει γὰρ ἐσπέρας κατὰ μίαν ἐσθλείην ἡμέραν.

³¹⁾ W. E. A. Budge, Miscellaneous Coptic Texts. in the Dialect of Upper Egypt ed., with English Translation. London 1915, p. 809.

juudakristlased neljandal sajandil Palestiinas on yhes osas vähemalt sammu pidanud askeetliku liikumisega neid ymbritsevas kristluses.

Seega kokkuvõttes võime öelda, et askees juudakristlikkudes ringides võis olla väga mitmesuguse värvinguga. Mõnedes ringides võis see olla tugevam, teistes jälle nõrgem. Kas just need juudakristlased olid askeetlikkudes vaadetes nõrgemad, kes enestele Elkasai ilmutuste raamatu olid autoriteediks valinud ³²⁾, seda ei tea meie ytelda. Osa juudakristlaste juures aga tuleb ette askeetlikke vaateid, mis kynnivad kuni maailmast pöördumiseni ja isoleerumise pyyeteni. Selle kõrval leiame aga ka ritualistlikku askeesi, mis seisab teatud käskude ja keeldude omaksvõtmises ja nendest kinnipidamises.

Kuigi olemasoleva materjali põhjal saadud pilt juudakristlaste askeesist võib väga puudulik olla, siis niipalju on ikkagi selge sellest, et siin, võrreldes ametliku judaismiga, näib hoopis võõra vaimuga tegemist olevat. Ainult yhes punktis leiame siin yhenduse judaismiga, see on abielu jaatamine virginiteedi kontol. Judaismi eetikas oli peatykk abielust ja perekonnast yks tähtsamaid ja hinnatumaid ³³⁾. Juudakristlik algkogudus kandis seda pärandust edasi, nagu seda Pauluse kaudu kuuleme ³⁴⁾. Nõnda on ka hiljem juudakristlased jäänud ustavaks oma rahvuslikkudele traditsioonidele ja arusaamisele abielust. See on kõigiti märkimisväärne seisukoht kasvava askeetliku tendentsiga miljöös. Kuid kõikides askeetlikkudes kysimustes ei ole enam tegemist puhtal kujul judaismi nähtega. Ollakse ju yldiselt arvamisel, et judaismis ei tule esile askeetlikku tendentsi, nagu seda kinnitab Bousset ³⁵⁾. Variserluse vagaduse ideaal ei ole askeetlik, vaid optimistlik, võites ajaliste nähete hindamisel pessimistliku seisukoha ³⁶⁾. Judaism on kõikide sidemetega köidetud siinpoolsuse kylge, ega tee pingutusi yletada maise elu horitsonti. See on silma puutunud juba Kelsele, kes räägib kontrastist elujaatava nomose-toora ja Jeesuse poolt

³²⁾ A. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, Tübingen 1909, II, p. 536.

³³⁾ Lorenz Dürr, *Der Wertung des Lebens im Alten Testament und im antiken Orient*, Münster 1926, p. 3 sqq.

³⁴⁾ I Kor. IX, 5 järele Peetrus oma misjonireisidel liikus naisega. Traditsioon isegi lastest cf. Clemens Alexandrinus *Strom.* III, 52—53.

³⁵⁾ W. Bousset, *Die Religion des Judentums im späthellenistischen Zeitalter*, Tübingen 1926, p. 428. „Hervorgehoben aber soll noch werden, dass eine eigentlich asketische Stimmung im Judentum niemals aufgekommen ist“.

³⁶⁾ J. Köberle, *Sünde und Gnade im religiösen Leben des Volkes Israel bis auf Christum*, München 1905, p. 518 „Dagegen ist dem pharisäischen Judentum fremd der asketische Zug...“

antud elueitava seaduse vahel ³⁷⁾. Ja, koguni leiame judaismis opositsiooni askeetlikule vaimule. Talmud asub askeesi suhtes eitaval seisukohal ³⁸⁾. Eriti paistab judaismis silma erinev seisukoht kysimuses, mis suure osa juudakristlaste juures moodustas koguni maailmavaatelise tähenduse — vaesuse ideaal. Võib öelda, et judaismis on just diametraalselt vastupidine seisukoht yldiseks saanud. Rikkuses nähakse jumalikku õnnistust, mis on antud ja töötatud õigetele. Traktaadis Šabbat tuleb ette väide, et šəkina ei jää muu kellegi peale kui just rikka ja targa peale ³⁹⁾. Ja kuigi siin alati mitte nõnda resoluutselt ei otsustatud, siis kyll rabi Akiba tabas yldist meeoleolu ja arusaamist, kui tema austus ja lugupidamine kuulus rikastele ⁴⁰⁾. Vaesuses sellevastu rabide hinnangu järele nähti suurt ja kahjatsetavat õnnetust ⁴¹⁾. Vaesuse taga otsiti Jumala karistavat kätt ja seletati seda õnnetust tema vihaga ⁴²⁾. Sellest järeldati ka inimese väärtust, keda oli tabanud vaesus — ta oli kui surnu ⁴³⁾.

Samuti leiame judaismis opositsiooni ka paastu suhtes. On ju kyll teada, et judaismis paast ei olnud sugugi võõras. Judaismis tuntakse paastu mitte ainult söömisel ja joomisel, vaid ka pesemisel, magamisel jne. Paastu hinnati kui väärtuslikku vahendit, mis palvele andis kaalu juurde. Iseloomustav on siin üks jutustus, mida toob mišnatraktaat Taanit, kus kuni detailideni ette kirjutatakse, missugune peab olema paast yhenduses yldise palvega põuaajal vihmapärast ⁴⁴⁾. Veel on terve rida kohti talmudis, kus paast on abinõuks

³⁷⁾ Origines, *Contra Celsum*, lib. II, ed. P. Koefschau, Leipzig 1899, Band I p. 271.

³⁸⁾ M. Lazarus, *Éthik des Judentums*. Frankfurt 1898, Band II p. 135.

³⁹⁾ Nədarim fol. 38 a „Der Heilige . . . lässt seine Gottheit nur auf dem ruhen der kräftig und reich und weise und demütig ist“. Lazarus Goldschmidt, *Der Babylonische Talmud*, Band IV p. 914.

⁴⁰⁾ W. Bacher, *Die Agada der Tannaiten*, Strassburg 1903, II Auflage Band I p. 282.

⁴¹⁾ G. G. Montefiore, *Rabbinic Literature and Gospel Teachings*, London 1930 p. 274 sq.

⁴²⁾ Kiddušin fol. 82 b, ed. Goldschmidt Band V p. 998; Pesikta 12 a, *Bibliotheca rabbinica*, Eine Sammlung alter Midraschim von Wünsche, Leipzig 1885 p. 84.

⁴³⁾ Nədarim fol. 7 b „Die Armut gleicht dem Tod“, ed. Goldschmidt Band IV p. 852; Nədarim fol. 64 b „Vier gleichen einem Toten: ein Armer, ein Aussätziger, ein Blinder und ein Kinderloser“, ed. Goldschmidt Band IV p. 968. Rabi Piinehas ben Hama järele on vaesus inimese majas hirksam kui viiskymmend häda cf. Baba batra fol. 116 a, ed. Goldschmidt, Band VI p. 1242.

⁴⁴⁾ Taanit fol. 9 ab, ed. Goldschmidt, Band III p. 436 sq. cf. p. 445, 456,

palve mõju suurendamisel. Rabi Šešet soovis, et Jumal seda osa ravast, mida ta paastumisega oma kehakalust kaotas, nõnda hindaks nagu oleks see toodud ohvrina altarile ⁴⁵⁾. Aga kui ka rabide juures märkame kalduvust askeesile ⁴⁶⁾, siis ometi ei ole see veel enesestmõistetav ja üksmeelne seisukoht. Leiame vaateid rabide juures, mille järele nad halvakspanevalt on hinnanud neid, kes elavad alalises paastumises ⁴⁷⁾ ja oma elu pyhendavad alalisele meeleeparandusele, yletades tooras ettenähtud juhud. Osa rabisid olid kahtleval seisukohal isegi naasirluse suhtes ⁴⁸⁾.

Kui nyyd juudakristiaste askeetlikud vaated ei ole liha judaismi lihast, tekib kysimus, millega siis seletada seda nähet? Kas võib seletada seda evangeeliumi mõjuga? Ometi on siin teine seletusviis lähedasem. Ideaalid, mis ei olnud kyll omased ametlikule judaismile, on eksisteerinud juuda sektilistes ringides, n. n. juuda pietistide juures. Sellest miljööst on meil kasutada rida dokumente, milledes on propageeritud eetilisi vaateid, mis väga lähedased juudakristlaste askeetlikkudele vaadetele. Puudutame seda miljööd mõne sõnaga lähemalt. Pietistide ringides võttis kõigepealt tsentraalse koha vaesuse ideaal. Juuda pietistid heidavad ära rikkuse, igasuguse mõnususe ja uhkuse, mis ei sobi kokku nende religioossete vaadetega ⁴⁹⁾. Pietistide silmis on need, kes elavad rikkuses ja kylluses, ainult jumalakartmatud ⁵⁰⁾. Sellepärast on üksipäini vaesed õndsaks deklareeritud ⁵¹⁾. Seda protsessi, kuidas vaesuse ideaal on saanud yhtlasi ka usuliseks, vagaduse ideaaliks, on võimalik isegi ajalooliselt jälgida. See on tingitud sajan-ditepikkusest võitlusest võõra kultuuri mõjude vastu, kus vaesem osa on puhtamal kujul eneses kandnud usulist ja rahvuslist traditsiooni ja on oma kogemustest tähele panema õppinud, kuidas rikkad end võõrast kultuurist on mõjutada ja hellenismist intitseerida lasknud ⁵²⁾. Pie-

⁴⁵⁾ Bərakot fol. 17 a, ed. Goldschmidt, Band I p. 61.

⁴⁶⁾ W. Bacher, Die Agada der Tannaiten, Band I p. 209.

⁴⁷⁾ Taanit fol. II a, ed. Goldschmidt, Band III p. 441. fol. II b.

⁴⁸⁾ Nədarim fol. 9 a, ed. Goldschmidt, Band IV p. 854. sq.

⁴⁹⁾ Test. Juda XVII, XVIII, E. Kautzsch, Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments, Tübingen 1900, Band II p. 475. Test. Issakar IV, Kautzsch II p. 479. Henoch CVII, 8, Kautzsch II p. 310.

⁵⁰⁾ Henoch XLVI, 7, Kautzsch II p. 263; C, 6, Kautzsch II p. 301 „Wehe euch Reichen“.

⁵¹⁾ Test. Gad VII: „Denn der Arme und Neidlose, der in allen Dingen dem Herren dankt, ist selbst bei allem reich ...“ Kautzsch II p. 494.

⁵²⁾ A. Causse, Les „pauvres“ d'Israël, dans Revue d'Histoire et de Philosophie religieuses, 1922 p. 151 sqq.

tistide vaate järele vaesed-ebioniidid moodustavad oma rahva hulgas tõeliselt uskliku ja väljavalitud eliidi, kes elavad ja kannatavad selles kõrgepingelises usus, et messiaanlik aeg kord rekompenseerib kõik nende vaevad ja kannatused. Kuna sellega pietistide kogu tähelepanu on nägemata maailma poole suunatud, siis ei piirdu nad ainult vaesuse ideaali taotlemisega, vaid ka kogu nende eetika võtab omaks pessimistliku ellusuhtumise. Pietistide ideaaliks saab: abstinentiam habere- ἐγκρατεῦσθαι⁵³⁾). Tähtsa koha omab siin paastumine ekspiatoorse tähendusega⁵⁴⁾, mida laiendati ka pikemaks ajaks⁵⁵⁾. Viimaks saab nendes ringides kogu elu askeetliku värvingu⁵⁶⁾, sattudes isegi konfliktki vana juuda perekondliku moraaliga ja võib võtta koguni säärase ilme, mis suunab välja keha suretamise ideaalini⁵⁷⁾.

Seega kokkuvõttes võime öelda, et kui ka ametlikus judaismis maailmast pöörduv meelsus, heroiline meeleolu yldiselt puudus, siis oli see olemas juuda pietistide ringides, kes taotlesid ebioniitilist ideaali. See oli miljö, mille lähedusest on pärit juudakristlased, kes neid ideaale teostada pyysid juba usus, et loodetud Messias on tulnud ja pea kõikide vaevade eest neile tasub.

⁵³⁾ IV Esra VII, Kautsch II p. 377.

⁵⁴⁾ Test. Juda XIX, Kautsch II p. 476. Test. Asser II, Kautsch II p. 495. Test. Ruben I, Kautsch II, p. 460. Psalm. Salom. III, 8, 9, Kautsch II p. 134. Assumpt. Mos. IX, Kautsch II p. 326.

⁵⁵⁾ Test. Ruben I, Kautsch II p. 460.

⁵⁶⁾ Test. Issakar IV: „Der Eintältige begehrt nicht Gold; den Nächsten überverteilt er nicht, nach mannigfaltiger Speise verlangt er nicht, ausgezeichnete Kleidung will er nicht, lange Zeit zu leben setzt er nicht voraus...“ Kautsch II p. 479.

⁵⁷⁾ Henoch CVIII, 7. 8: „Denn es gibt darüber im Himmel Schriften und Aufzeichnungen, damit sie die Engel lesen und damit sie wissen das Schicksal der Sünder; der Geister der Demütigen, derer die ihren Leib kasteiten und dafür von Gott belohnt werden; die Gott lieb hatten, weder Gold noch Silber, noch irgend ein Gut in der Welt liebten, sondern ihren Leib der Qual preisgaben“. Kautsch II p. 310.

MADU ELUROHU OMANIKUNA VANA IDAS JA MEIL.

E v a l d S a a g.

Vaevalt ükski loom on erutanud niipalju usulist kujutlust kui madu. Pole rahvast, kes ei väldiks myrgiseid roomajaid, pole ka rahvast, kes ei peaks pyhaks tema salapärast vilgast elujõudu, vast kauge põhja igilumi paneb sellele kylmaverelisele elukale piiri, kuid paarikuisest suvest on kyll, et ennast nuumata pikaks talveuneks. Päris kodus on nad soe- ja parasvöötme viljakail väikeloomarohkeil aladel. Usundilised kujutlused on kujunenud ymber aegade vältel seoses elutingimuste ja maailmavaate muutumistega. Meil näiteks on kadunud mitu loomaliiki, kellest karul võib-olla oli tähtsam positsioon nii usundis kui eluylalpidamiseski — ja yhes nendega on vajunud unarusse vastav osa usundist. Ka madu väheneb põllukultuuri edennemisega, kuid jääb siiski sagedasti paljaisse jalgu põllupeenrail, aasal, karjamaal või metsateerajal, mao salvamisse sureb tänapäevgi — meil kyll harva — inimene, sagedamini lõpeb loom. Kuid mida enam lõunasse, seda tihedamad on need juhud.

Vastavalt madude esinemisele on pärimused neist elavamad ja algelisemad. Suhtumises madudele inimene on jäänud osaltki samaks, kui hämaras minevikus, kuhu ulatuvad vanimad pärimused.

Madude pyhaks pidamine ja jumalustumine on arenenud yhelt poolt kujutluseks loomast kui jõledate vaimude ja kuradite kehastusest, teiselt poolt on mao päralt suur eluõud või temasse siirdub suremisel inimese hing (Vt. ERE XI 399 „Serpent-Worship“: 399 MacCULLOCH sissejuhatas, 411 CROOKE india, 419 WELSFORD saksa ja balti-slaavi; GRESSMANN „Eherne Schlange“ RGG¹ II 226 j, „Schlangen“ V 229 j; BERTHOLET „Schlange“ RGG² V 164 j; HOFFMANN-KRAYER HDA VII 1114—1196; neis loeteldud ka kirjandust). Kuidas on tulnud toime pöördumine hääst pahemale, iseloomustab mõne sõnaga LOORITS, Eesti rahvausundi maailmavaade, Tartu 1932, 62—64.

Loomadel on omavahel eriline avitamisevõime maagilise rohu ga, oksa ga, ka veega, kiviga jne. jättes sellejuures oma rohi-

misvahendi sageli inimeste kätte. Tihti äratav rohim surnuid. Peaaegu yldiselt on madu loomaks, kellel on niisugune elurohi. Elurohi, maorohi sisaldedes maagilist elujõudu tervistab haigusi, noorendab, pikendab eluiga ja koguni äratav yles surnuist.

Kõigepäält vaatleme lugusid, kus mao käes on rohi, mis äratav yles surnuist, sest säääl vaieldamatult on madu elujõu haldur.

1.

Lähtume vendade GRIMMide, Kinder- und Hausmärchen, nr. 16 „Die drei Schlangenblätter“¹⁾ just sellepärast, et GRIMMide kogu on hoolega uuritud. „Kolme ussilehe“ tähtsamad käsitlused on: G. PARIS, Zs. f. Volkskunde 13 (1903) 1—24 ja 129—150 (tänamatust naisest), millele esitas rikkaliku slaavi muinasjuttude lisa POLÍVKA, seals. 399—412. BOLTE-POLÍVKA I 126 jj annab kogu materjali lyhida kokkuvõtte. Hilisem käsitus on LAMBERTZ HDM II 317 j „Gattin, undankbare“. Niiviisi on kogunenud sama juttu terve kimp²⁾. Selle muinasjutukimbu motiivid:

I. Lepe koos surra. (a) Sangar lubab oma mõrsjale enda koos temaga matta, kui naine peaks enne surema. (b) See juhtubki varsti pääle pulmi.

II. Surnu elluäratamine. (a) Hauakambris näeb mees, kuidas madu äratav ellu teise mao lehekes(t)ega, sama(d) leheke(sed) teeb (teevad) elusaks ka naise; või (b) naine elustub palve täitumisena, (milles mees loovutab osa oma ylejäänud elueast).

III. Petis naine. Naine armub laevurisse ja heidab armukese abil mehe merre.

IV. Avalikuks tulek. (a) Ustav sulane äratav mehe ussilehekes(t)ega. (b) Syydlane paar saab karistuse.

Vendade GRIMMide „Kolmes ussilehes“ esinevad Iab, IIa, III, IVab, nii siis õige täielik jutt. Teisil selle kimbu lugudel puudub harilikult ikkagi mõni osa. Tavaliselt on koos I II ja III IV. Õigupoolest tuleks jälgida iga motiivi eraldi, sest I II on seotud õige nõrgalt III IV-ga, kuid kumbki pool endamisi ei moodusta ka sugugi lahu-

¹⁾ Vendade GRIMMide, Kinder- und Hausmärchen esimeses väljaandes 1812 puudub, järgnevas 1819 väljaandes nr. 16; v. d. LEYENil nr. 85 (siin kasutatud); AARNE-THOMPSONi mt. 612.

²⁾ Teisendites on rida erinevusi. Märgime ainult yhte. Mao asemel saadakse vana mehele (prantsuse **, suurvene, kaukaasia), vaimutoliselt naiselt (prantsuse*, tšehhi*, poola*), pääsukeselt (poola**, rumeenia) surnuist äratav leht, roos või võie (BOLTE-POLÍVKA I 127; HDM II 318).

tamata tervikut, seega langeks ära vale lähtumine GRIMMide retsen-
sioonist kui normaalsest.

Siinkohal tuleb arvesse lla, sellega seoses ka lVa, mis on eelmise
variant:

KOLM USSILEHTE.

. . . Kui tuli päev, kus maeti korjus kuninglikku võlvialusesse,
viidi ta (mees) koos alla, ja siis lukustati ja suleti värav.

Kirstu kõrval oli laud, sellel neli kyynalt, neli pätsi leiba ja neli
pudelit veini. Niipea kui see tagavara lõppes, pidi ta surema. Nyyd
istus ta säääl täis valu ja leina, sõi iga päev ainult yhe raasukese leiba,
jõi ainult yhe lonksu veini ja nägi ometi, kuidas surm ikka ligemale
nihkus. Kui ta nii kangestunult enda ette pörnitses, nägi ta võlvi-
aluse nurgast madu roomavat, kes ligines korjusele. Ja kuna ta
mõtles seda sinna yrama tulevat, tõmbas ta oma mõõga ja ytles:
'Niikaua kui mina elan, ei puutu sa teda', ja raius mao kolmeks
tykiks. Viivukese pärast roomas nurgast välja teine madu, kui ta
nägi teist surnult ja tykeldatult maas, läks ta tagasi, tuli varsti jälle
ja tal oli kolm rohelist lehte suus. Siis ta võttis kolm mao tykki, ase-
tas need, nagu nad kokku sobisid, ja pani iga haava pääle yhe
lehe¹⁾. Sedamaid eraldatu liitus, madu liigutas end ja sai jälle
elusaks, ja mõlemad ruttasid koos minema. Lehed jäid maa pääle,
ja õnnetule, kes oli näinud kõik, tuli mõttesse, kas lehtede imeline
jõud, mis tegi uuesti elusaks mao, ei võiks inimestki aidata. Nii siis
ta tõstis lehed maast ja pani neist yhe surnu suule, mõlemad teised
silmadele. Ja vaevalt oli see syndinud, kui veri soontes liigutas,
tõusis (40) kahvatusse näkku ja värvis selle jälle. Säääl ta tõmbas
hinge, lõi lahti silmad ja ytles: 'Ah, Jumal, kus ma olen?'

'Sa oled minu juures, armas naine', vastas mees ja jutustas talle,
kuidas kõik oli tulnud ja kuidas ta naise jälle ellu oli äratanud. Siis
ulatas mees talle vähe veini ja leiba, ja kui ta jälle jõudu sai, tõusis
ta, ja nad läksid ukse juure ja kloppisid ja hyydsid nii kõvasti, et val-
vurid seda kuulsid ja kuningale teatasid. Kuningas tuli ise alla ja
avas ukсед, leidis säääl mõlemad hääs tervises ja rõõmustas yhes
nendega, et nyyd kõik häda mööda on. Kolm ussilehte aga võttis
noor kuningas kaasa, andis need sulasele ja ytles: 'Säilita need mulle

¹⁾ Madu oli lõõdud kolmeks, seega oli ainult kaks lõikekohta ja tegelikult
oleks kulunud yldse ainult kaks lehte, kuid muinasjutu loogika on teine: madu
kolmeks, kolm lehte rohimiseks jne.

hoolega ja kanna neid alati oma juures, kes teab missuguses hädas need võivad meid aidata." — v. d. LEYEN, *Kinder- und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm*, Jena 1922, 39 j.

Väga ligidalt kuulub siia vanakreeka saaga, milles Polyeidōs äratas ellu Minose poja (vt. BOLTE-POLIVKA I 128, IV 114):

„Saadud ennustus ta tõi välja poisi hingetult tynnist. Minos ütles talle: 'Sellele, kel on keha, anna tagasi vaim.' Kui Polyeidōs eitas selle juhtumise võimalust, Minos käskis tema poisiga kalmu sulgeda ja mõõga juurde panna. Kui nad olid suletud sinna, madu äkki tuli poisi keha juurde, Polyeidōs arvates, et ta tahab ära syia tema, äkki lõi mõõgaga ja tappis. Teine madu kaaslast otsides nägi ta tapeetult ja läks ära ning tõi rohu ja selle puudutamiselega andis maole hinge tagasi. Samuti tegi ka Polyeidōs.“²⁾

„Aga kui Minos ütles, et on vaja teda just elusalt saada, ta lukustati yhes surnuga. Olles aga suures nõutuses ta nägi madu tulevat surnu pääle, selle ta tappis visanud kiviga. Aga tuleb teine madu ja nähes esimest surnult, läheb ära, siis pöördub tagasi kandes rohtu ja selle paneb teise kehale. Aga kui rohi oli pääle pandud ta tõusis yles. Aga kui Polyeidōs oli näinud ja imestanud, olles viinud selle sama rohu Glaukose kehale, too tõusis yles.“³⁾

Mõlemad retsensioonid erinevad õige vähe. Tervele reale siia kuuluvaile teisendeile vihjab BOLTE-POLIVKA I 128 j.

Lugu ulatub tagasi vanasse Kreekasse, kusjuures on võimalik, et on tulnud sinna ida poolt, kui mõelda vaid muile lugematuile ida mõjudele.

²⁾ Augurio accepto puerum exanimem de dolio eduxit, cui Minos ait: 'corpore investo nunc spiritum restitue.' quod Polyidus cum negaret posse fieri, Minos iubet eum cum puero in monumento includi et gladium poni. qui cum inclusi essent, draco repente ad corpus pueri processit, quod Polyidus existimans eum velle consumere gladio repente percussit et occidit, altera serpens parem quaerens vidit eam interfectam et progressa herbam attulit atque eius tactu serpenti spiritum restituit: itemque Polyidus fecit. — HYGINUS, *fabula* 36 (vt. CREUZER, *Historicorum graecorum antiqussimonum fragmenta*, Heidelberg 1806, 193).

³⁾ Λέγοντος δὲ Μίνως ὅτι δεῖ καὶ ζῶντα ἀπολαβεῖν αὐτόν, ἀπεκλείσθη σὺν τῷ νεκρῷ. ἐν ἀμηνανίᾳ δὲ πολλῇ τυγχάνων εἶδε δράκοντα ἐπὶ τὸν νεκρὸν ἰόντα. τοῦτον βαλὼν λίθῳ ἀπέκτεινεν. ἔρχεται δὲ ἕτερος δράκων, καὶ θεασάμενος νεκρὸν τὸν πρῶτον ἀπεισιν. εἴτα ὑποστρέφει πᾶσαν κομίζων, καὶ ταύτην ἐπιτίθῃσιν ἐπὶ τὸ τοῦ ἑτέρου σῶμα ἐπιτεθείσης δὲ τῆς πᾶσ ἀνέστη. θεασάμενος δὲ Πολύειδος καὶ θαυμάσας, τὴν αὐτὴν πᾶσαν προσενεγκὼν τῷ τοῦ Γλαύκου σώματι ἀνίστησεν. — APOLLODOROS III, 3 (vt. RUDOLF HERCHER, *Apollodori bibliotheca*, Bero- lini 1874, 82).

Seda arvamist kinnitab PLINIUS, kes kõneldes rohtude väest, ytleb:

„Xanthus, ajaloo autor, esimeses köites teatab mao tapetud kutsika uuesti äratatud ellu ema poolt taime abil, mida ta hyiab balis: sellesamaga Thylon, kelle tappis madu, saadi uuesti terveks. Ja Juba teatab, et Araabias inimene olevat taime abil ellu tagasi kutsutud.“⁴⁾

PLINIUS HN XXV, 5 kõneleb taimest nimega **balis** (acc. balin), millega rohitakse mao hammustusse surnuid. Yhtlasi teatades, et niisugust taime tuntakse Araabias. Nyid CREUZER, *Historicorum graecorum antiquissimorum fragmenta*, Heidelbergae 1806, 194 j ei lisa siia midagi juurde, vaid tsiteerib *Etymologicon magnumi*: „βάλλις, εἶδος ἐστὶν ἀνθρώπου, ὃ δοκεῖ ποιεῖν ἀναζῆν τοὺς τεθνεῶτας, ὁμοίως τῇ ἀρυνώῃ ὁποῦν βιάλλις τις οὖσα· ἐπειδὴ δοκεῖ βίον ἄλλον ποιεῖν, καλεῖται βάλλις.“ (Vrd. *Etymologicon magnum* — SYLBURG, Lipsiae 1816, 169, kus seesama). DU CANGE - DU FRESNE, *Glossarium ad Scriptores mediae & infimae graecitatis*, ...Lugduni 1688, 171 „ΒΑΛΙΣ, Cucumis silvestris, ...“. LIDDELL-SCOTT, *A Greek-English Lexicon*, Oxford⁸1897 „βάλλις, εἶδος, ἡ, tundmata taim, arvatud omavat imelist arstlikku mõju“. Siin-sääl kreeka kirjanäuses vilksatub niisugune nimi, see on ka kõik, mis tast öeldud, kui jätta kõrvale *Etymologicon Magnumi* antud naljakas etymoloogia. PLINIUSE vihje selle taime puhul Araabiale laseb oletada, et see nimi on saadud araablastelt (nagu meiegi arsti- ja loodusteaduslikud terminid on < ladina- < ka kreekapärased). Tyve **bl** puhul leidubki DOZY, *Supplément aux Dictionnaires Arabes I* (I, II Leyde 1881) 107 järgnev: „**bl** [kusjuures vokalisatsioon vaieldav] [*ballun*] Araabia meedikud ja botaanikud tähistavad selle sõnaga kolme asja, millel pole midagi yhist isekeskis, aga mida nad sageli isekeskis ära segavad. See tähendab: sureau, le concombre indien, le fruit de l'aspahathe¹⁾“. Vrd. FREYTAG, *Lexicon Arabico - Latinum I*, Halis Saxorum 1830.

⁴⁾ Xanthus historicarum auctor in primo earum tradit, occisum draconis catulum revocatum ad vitam a parente herba, quam balin nominat: eadem Thylonem, quem draco occiderat, restitutum saluti. Et luba in Arabia herba revocatum ad vitam hominem tradit. — PLINIUS HN XXV, 5 (vi. CREUZER, *Historicorum graecorum antiquissimorum fragmenta*, Heidelbergae 1806, 193 jj).

¹⁾ 1) Sureau täh. leedripuud (*Sambucus*); leedripuud on peaaegu kogu maailmas levinud taimeperekond kuslapuuliste (*Caprifoliaceae*) sugukonnast. Kesk-Euroopas ja Aasias esineva musta leedripuu (*S. nigra*) õisi (nimetatakse lihtsalt Flores *Sambuci*) tarvitatakse rahvarohuna. Kuivatatud õite leolist kasutatakse diaforeetikumina, mispärast leedripuu õisi nimetatakse ka higistamisteks. Nende

Eialgu on tarbetu laskuda laialdaste järelduste tegemisele. PLINIUSEst nähtub, et teadupärase taimega äratati ellu mao hammustusse surnuid, samuti, et see toiming on tuntud Araabiaski. Kuna nyyd taime nimetus võib olla tõenäoliselt mitte kreeka etymoogiaga, siis tuleb teda otsida ida poolt, arvatavasti araablase enda juurest.

Paratamata järelduks siit, et araablased tegelesid taimega, mis andis tagasi mao hammustusse surnuile elu. Kuivõrd puhtalt niisugune vaade esines, on muidugi vaieldav, kuid *t a i m, m a d u j a e l u* (tervis) on kuidagi seoses.

Ka armeenlased näivad teadvat taime nime, millega maod aga ennast kosutavad ja rohivad. Selleks üks nende muinasjutt:

F. MACLER, *Contes Arméniens*, Paris 1905, 103 jj:

„Sygisel, kui ilmad lähevad kylmaks, maod kogunevad oma seast kõige suurema ja rikkama mao ukse ette. Selle elukoht on harilikult kõrgemas paigas, kaljudevahelises lõhes vastu päikest. Nad toovad talle igasuguseid ande, mis neile on juhtunud kätte, kuninglikke ehteid, teemante. Pärast igayks jutustab seiklusist, mis tal on juhtunud. Kirjutaja tähendab yles lood, mis on väärt hoida alal, ja see kirjutis läkitatakse kahe kuningliku maoga nende suurele kuningale, kes elutseb Bagdadis ja Bassora's ja kes valitseb kogu madude rahvast (104) nii maal kui merel. Sel kombel ta saab hinnalisi ande ja tutvub kirjadega, mis talle tulevad neljast maailmakaarest. Ta mõistab kohut, karistab ja tasub igayhe teeneid mõõda.

Madude kuninga poeg, Diarbékir'i¹⁾ maa-ala vesiir, kirjutas oma isale: 'Oh kuningas, ela igavesti! Tõstku Jumal sinu suurust! Kuid

toimeaine on tundmatu. 2) *Le concombre indien* — *Cucumis Indica*. Võib arvata, et on tegemist mingi Cucumise perekonda kuuluva esindajaga, millest tuntumad melonid ja kurgid, mõlemad India päritolu, kust levinud lääne poole õige ammu. Asjata oleks kõnelda siin kindlast taimest, sest omaaegses keelepruugis ei olnud ei ar. *bl* ega lad. *cucumis* (vrd. kr. *κῦκλον*) sugugi kindlalt määritletud. SACHS-VILLATTE, *Enzyklopädisches Wörterbuch der französischen und deutschen Sprache*, Berlin-Schönberg, nimetab „concombre serpent Schlangen-Gurke.“ Samuti *British Universities Encyclopædia* (PATRICK-GEDDIE), London, III 606 „The Snake Cucumber (C. Melo, var. flexuosus) has fruit of great length which is eaten either pickled or raw, and has similar qualities to the common cucumber.“ Kuid võimalused nihkuvad veelgi laiemale, kui pidada võimalikuks siia yhendada dudaimi (heebr.), mandragori (vrd. näit. THOMPSON, *The Mystic Mandrake*, London 1934) jt. nõidustaimi, millede ligem vaatlus ei mahu siia. 3) *Le fruit de l'aspalathé*, Väike-Aasiast päritud põõsastaima aspalathuse vili.

¹⁾ F. MACLER, seals. 104 all: Suure hulga madude kohta Diarbékir'is ja Mossulis, vt. Elisée Reclus, *Nouvelle géographie universelle*, LIX, 423.

võta teatavaks, et sel aastal sinu minia ja su lapselapsed olid haiged ja, selleks et nad paraneksid, arstid on teinud korralduse neile minna Bingeuli supelasutusse selleks et võtta vanne ja syya käokanni õis-leht¹⁾. Me tõusime yles ja läkitasime ära (105) nad arvuka saatjaskonnaga. Me kirjutasime kubernerile, et neid koheldaks austusega, mis on kohane nende seisusele ja kergendaks nende teekonda. Kui nad olid jõudnud Bingeuli, nad kirjutasid kirja kindralile, kes oli Daronis Mouchi ylemaks. See tuli hulga madudega ja käskis piinata sinu miniat.

Maod, kes saatsid daami, on käitunud vapralt, et teda kaitseda. Oli suur lahing Bingeuli tipul. Sääl juhtus olema Semon, kes hoidis kaupmehe karju, et neid saata Šam'i ja Alep'isse. Semon haarab kepi ja sööstab Daroni madude keskele; ta tapab nad, ajab nad laiali ja sinu minia on päästetud yhes oma laste ja teenijatega. Nii on olemas ka häid inimesi inimlikkude olendite hulgas. Oh suur kuningas, minu isa, ma karistan neid Daroni omi. Kuid sulle kuulub vastavalt sinu suurusele tänada inimest (106), kes päästis su minia.'

Madude kuningas võtab hulga kalleid kive ja suure toredusega tuleb istuma oma paleesse Alepi teel. Ta seab välja valvepostid ja ennnäe talle teatatakse, et Semon on möödunud. Maod teevad mõningaid maagilisi akte ja Semon usub, et maailm on pööratud ymber. Ta kaaslased on jätnud ta maha ja ta leiab end vastamisi tuhandete madudega.

Yks neist võtab paberi, kus on jutustatud kõlavate sõnadega ilusast teost, mille on saatnud korda Semon, ja loeb seda kuninga ja

¹⁾ F. MACLER, seals. 104 all viitab lychnisele, pidades seda lychnis orientaliseks või lychnis chalconica'ks (mis tuntud yhtlasi Jeruusalemma risti, Malta risti ehk Konstantinoopoli lille nime all; idamaalased kasutavad tema juuri riiete puhastamiseks).

Seega oleks tegemist taimega käokannide (Lychnis) perekonnast, nelkõieliste (Caryophyllaceae) sugukonnast. Õieti ongi ainult niipalju usutav, et „fleur hamaspiur“ on taim nelkõieliste sugukonnast, kuhu kuulub 80 perekonda umbes 2000 liigiga, tuntumad perekonnad: nelgid (Dianthus), käokannid (Lychnis), põis-rohud (Silene), jne. Nelkõielised levivad laialdaselt, eriti parasvöötmeis, on rohtjad taimed ja poolpõõsad enamikus vastakute, kitsaste lehtede ja neljatiste kuni viietiste õitega. Paljud on umbrohud, mõned perekonnad ka ilutaimed (eriti nelgid), rida endisi arstitaimi on tõrjutud välja droogide hulgast.

Käokannid (Lychnis), siia kuuluv 10-liigiline taimeperekond, tuntumaid liike: *L. flos cuculi* (harilik käokann, esineb ka Eestis), *L. coronaria*, *L. chalconica*, *L. orientalis*. Käokannide levikala on Eurosiberi, on pysikud, vastakute lehtede ja ebasarikaina või pusajalt asetsevate õitega.

printsides ees: need otsustavad, et Semon võib võtta niipalju teemante ja kulda, kui ta tahab, ja kui ta ihaldab midagi oma sydames, see antakse talle.

Semon võtab oma koti, mis ta kandis kyljel ja täitis kulla ja teemantidega; siis pöördudes kuninga poole:

— Ma tahaksin, ta ytles, mõista kõikide loomade, roomajate ja lindude keelt.

— Olgu nii, ytles kuningas. Aga kui sa jutustad ükskõik kellele iganes sellest, mis sa oled näinud ja mis sa oled kuulnud loomade käest, siis sa sured.“

Et loomad mingisuguseil juhtudel kasutavad abiks rohtusid on ka klassikalises kirjanduses tuttav kujutlus (PLINIUS NH VIII, 27 (41, 99)). Madu aga tavaliselt ei tee rohuga muidu tegemist kui naha vahetamisel.

2.

Uskumus, et mao käes on elurohi, mida järeldatakse nahavahetamise võimalusest, on õige vana ja ulatub kaheldamata tagasi Vanasse Idasse (vrd. eeltoodud ainet geograafiliselt). Kuidas madu selle rohu omanikuks on saanud, selle kohta on kõige vanemaks näiteks järgnev lugu Gilgamiši eepose XI osas, mis kindlasti läheb tagasi sumerlasteni:

256. „Gilgamiš ja Ur-šanabi läksid laeva,
257. laeva [laineile] lykkasid, sõitsid välja.
258. Ta abikaasa ytles sellesinasele kaugele Uta-napištimile:
259. Gilgamiš on uitnud, rängeldanud, vaevelnud,
260. mis sa annad, kui ta pöörab tagasi oma maale?
261. Ja tema, Gilgamiš tõstis udja,
262. laeva lähendas kaldale,
263. Uta-napištim sellesinasele [ytles], Gilgamiš[ile]:
264. Gilgamiš, sa oled uitnud, rängeldanud, vaevelnud,
265. mis ma pean sulle andma, kui sa tagasi pöörad oma maale?
266. Ma tahan avaldada sulle, Gilgamiš, salajase asja
267. ja [mitte (?)] taha[n] sulle ytelda:
268. See rohi, nagu *it-ti-it-tu*¹⁾ [on tema kuju],

¹⁾ *it-ti-it-tu*: UNGNAD 62, SCHOTT 75: „Stechdorn“, LANGDON, *Mythology of all Races* V, 225: „briar“. Vt. DELITZSCH, *Assyr. Hwb.* 45. Kui heebr. ¹*āṭāḏ* siis on võimalus, et on *Lycium* (taralõngade taimeperek., mugulaliste sugukonnast), *L. Europaeum*. Vrd. ben-JEHUDA, ELIESER, *Thesaurus totius hebraeitalis*, I 166; GESENIUS-BUHL, *Hwb.* AT 47. LANGDON 227 vihjab yhele tekstile (RA XXIII, 42, rev. 3—5), milles madu esineb *siḥlā* (mingi sinepi või vesikressi liik) vargana.

269. tema okas nagu *a-mur-din-nu*¹⁾ tor [kab sinu käsi (?)]²⁾.
 270. Kui selle rohu saavad kätte (alistavad) su käed [elu leiad sina].³⁾.
 271. Gilgamiš seda kuuldes avas *r[a-a-tu (?)]*⁴⁾.
 272. köitis rasked kivid [oma jalgadele (jalgade kylge)],
 273. need tõmbasid ta alla apsusse⁵⁾ [ta nägi rohtu].
 274. Seesama (tema ise) võttis rohu, kui see tor[kas tema käsi],
 275. lõikas ära rasked kivid [oma jalgadelt],
 276.⁶⁾, selie viskas oma (tema) kaldale.
 277. Gilgamiš sellesinasele ytles, laevurile Ur-šanabile:
 278. Ur-šanabi, see rohi on võlu¹⁾ rohi,
 279. mille kaudu inimene oma sydames alistab (oma sydamesse saavutab) *nab-bi-su*²⁾.
 280. Ma tahan ta viia tarastatud Uruki keskele, söödagu teda säääl . . .
 281. Tema nimi on „raugana saab (uuesti) pisukeseks inimene.“
 282. Ma tahan teda syya ja pöörata tagasi sellele, mis ma olin oma noores põlves.
 283. Kahekymne *bêru*³⁾ pääle võtsid nad palukese,
 284. kolmekymne *bêru* pääle asusid nad öömajale.
 285. Säääl nägi veeava (kaevu) Gilgamiš, mille vesi oli kylm,
 286. ja läks alla tema keskele, et ennast veega pesta.

¹⁾ *amurdinnu*: UNGNAD 63 „Stachelwein.“ LANGDON 225 SCHOTT 75 „Rose“; DEIMEL, Akkad.-Šum. 17 roos (?), haigus; vrd. DELITZSCH, Assy. Hwb. 45. LANGDON 226 mainib *kiškānū't*.

²⁾ THOMPSON, G 66 järgi. LANGDON 225. SCHOTT 75 „nagu roos pistab sulle oma okka kätte.“

³⁾ LANGDON 22 THOMPSON, G 66 järgi. SCHOTT 75 „So kehr in die Heimat“.

⁴⁾ *rāṭu* — savinõu, savipott. UNGNAD 63 EBELING TUB 182: R[inne . .] BEZOLD, Babyl. -ass. 250: „Wasserrinne, Tränkrinne, Grube; Brunnen; Wasserbehälter“; LANGDON 226: „jar“.

⁵⁾ *apsū*, sum. *abzu*, yrgvesi, (maailma ymbritsev ookean (Ὠκεανός), kultusemena templis.

⁶⁾ Vt. THOMPSON, G; saab lugeda *II + tum*. kuid sellel pole tähendust *tum* = *ḫardatum* „Hüfte, Schoss“ (vrd. HOLMA, ÖLZ 1930, 161). SCHOTT 75 „Daß ihn die Flut ans Ufer warf.“ EBELING TUB 182: „Dann legte er auf seine . . .“

¹⁾ Väga mitmesuguse mõjuga, LANGDON 226: „metamorphosis.“ UNGNAD: „Verheissung(?)“, SCHOTT: „Wunder“(?).

²⁾ THOMPSON, G lugemise järgi. Tõlked erinevad: LANGDON 226: „Obtains his vigour“, EBELING TUB 182: „Seinen Lebenshauch (?) gewinnt.“ UNGNAD 63: „Seine Begierde (?) erreicht.“ SCHOTT: „Seine Urkraft (?) erlangt.“

³⁾ *bêru* on ¹/₁₂ ööpäevast, tund, teeyksus.

287. Madu haistis rohu hõngu
 288. [. .]¹⁾ läks ta yles, võttis rohu,
 289. oma tagasipööramisel heitis ära kesta (s. t. puges välja nahast).
 290. Sel ajal Gilgamiš istus maha nuttes,
 291. tema põsenukkide yle voolavad tema pisarad,
 292. . . . Ur-šanabi, laevuri (gen. kääne).
 293. [Kelle] jaoks, Ur-šanabi, on rängeldanud mu käed,
 294. kelle jaoks on kulunud mu sydame veri?
 295. Ma ei valmistanud häämeelt iseendale,
 296. põrmu lõvile (=maole) tegin ma häämeelt."

— THOMPSON, *The Epic of Gilgamesh, Text, Transliteration, and Notes*, Oxford 1930, (tablet XI 256—296) = THOMPSON G. Vrd. EBELING TUB (GRESSMANN, *Texte und Bilder zum Alten Testament*, 1926, 182) (XI, 272—313). A. SCHOTT, *Das Gilgamesch-Epos*, Leipzig 1934, 75 j (XI, 256—296); jm. *Forschungen zur Rel. u. Lit. d. A. u. N. Testaments* 14. Heft, *Das Gilgamesch-Epos neu übersetzt von UNG-NAD und gemeinverständlich erklärt von GRESSMANN* = UNGNAD.

Gilgamiši sellel lõigule maailmaliferatuurist teisendeid otsides rändab kõige kardefavamaisse fantaasia kaugusisse leidlik JENSEN, *Das Gilgamesch-Epos in der Weltliteratur* I Strassburg 1906, II Marburg 1928 (vt. II 138—143 jm.). Ta yhendab kõik vähegi sobivad motiivid. Tema edu on veetlev, huviga võib jälgida, kuidas ta peseb liiva kõikjal, arvates leidnud iga räniterakese vähimaski väljahtuses kulla, kuidas ta taandab iga kui kauge tahes motiivi oma kujutluse standardgilgamišiaadile. Ka „elurohu“ puhul muidugi samuti. Ja kui midagi ei mahu kuskil raamidesse, siis kas nihutatakse nad laiemale või sobitatakse „leidust“ oludele, nii et varsti on saanud „elurohust“ lihtsalt „nõidumisvahend“ (näit. I 681). Aga seda pole alati vajagi, sest JENSENi loogikale aitab ainsat sarnasusest, et kaugeid isejasju yhendada. Kord on selleks taim (rohi, kivi, riist), kord uss, kord see, et ese on manatud välja veest.¹⁾ Kaheldamata kogub JENSENii nii kõige

¹⁾ Näiteid:

1) „Longa-Poa lugu“ (HAMBRUCH, *Südseemärchen*, Jena 1921, 101—119, nr. 32). Longa-Poa, jumalast seikleja nagu Gilgamiški. Viimaks hukkub ta laev, meeskond upub, ainult tema yksi suudab hypata purunevalt laevalt kaldale. Saar on tyhi, eluta, ainult yksikud palmid rannal, kuid nende pähkliid on kõik alles apelsiini suurused ja ta mõlgutab öö saabudes näljasurma mõtteid. Sää! hyiab teda yltalt palmilehelt väike vanamehike, käseb valmistada toidukypsetamise kolde, selle kuumaks kytta, palmioksa murda ja ahju visata. Longa-Poa, esialgsest vastu-

rikkalikum materjal, kuid kõige sellega arvestada oleks ylearune. Siiski on mõned lood, kus on märgatav sarnasus Gilgamiši eepose mao kätte läinud elurohuga ja need võiks „hädapärast“ kõnesse tulla.

* ELSE LÜDERS, *Buddhistische Märchen aus dem alten Indien*, nr. 11: Kerjamast koju pöörduv brahmiin peatab vee ääres, avab koti ja sööb (kerjamisel saadud) tangu ja läheb alla vett jooma. Madu haistab tangu lõhna, roomab kotti ja sööb. Tagasi tulles brahmiin sulgeb koti märkamata madu ja jätkab teekonda, kandes kaasas enda elu ähvardajat. JENSEN II 608 jj näeb selles novellilaadilises muinasjutus suurt seost Gilgamiši eeposega yldse. Osaline sarnasus muidugi ei puudu, kuid ilma teisenditeta, kus „tangu ja elurohu“ vahel oleks ligem seos, on raske midagi kindlat väita.

Samuti yhendab JENSEN I 276. II 131. 138 jm. 1. Moos. 44 Joosepi karika ja Uta-napištimi elurohu: Gilgamiš toob Xisuthrose käsul merest imerohu, madu (heeb. *nāḥāš*) haistab seda teel ja võtab ära rohu. Samuti, kojumineva Benjamini kotti pisteti Joosepi käsul karikas (heeb. *gāḇiā* — (õie)karikas), mis võetakse ära koduteel Joosepi „lausumise“ (heeb. *naḥeš*) alusel. Siinkohal kasutab JENSEN osavalt 1. Moos. 44,5 raskeltseletatavat teksti, et kuidagi oma tahtmist läbi suruda. Kui nyd tõepoolest tyvi נחש on yhine sõnadel *nāḥāš* ja *naḥeš*, mis ka tõenäoline on (vrd. GESENIUS-BUHL, Hwb AT, ben JEHUDA,

seisust loobudes, täidab mõtetuid korraldusi ja varsti on valmis rikkalik söömaaeg, mõlemad söövad. Pärast käseb rauk tuua tillukesi pähklihakatusi palmilt. Ime kyll, neist tuleb otsata vett. Lõppeks taadike lubab läkitada Longa-Poa veel enne päikesetõusu kodusaarele Tongale pärale, käseb tal enne lahkumist murda imepalmi oks ja kodus varem, kui päike tõuseb mulda istutada, et sellest kasvaks samane „igaveste viljadega puu“ toiduks Longa-Poa rahvale. Tohtu lind viib pääliku Tongale ja maabumisel polegi päike veel tõusnud. Jälleenägemiserõõmus ununeb oks kohe mulda pistmata. See tuleb Longa-Poale meelde alles siis, kui päike on yleva. Kyll istutab ta nyd oksa maha, kuid sellest kasvab ysna harilikkude okstega puu — puu mana oli kadunud päikesetõusul. (JENSEN II 138. 232 jj jm.). DIRR, *Kaukasische Märchen*, Jena, nr. 6: kolm õuna (JENSEN II 135 142). KRICKBERG, *Indianermärchen aus Nordamerika*, Jena 1924, nr. 47: relvad (JENSEN II 121. 135. 142).

2) *LAMY, *Sancti Ephraem Syri Hymni et Sermones* II 27 jj, 42 m. 2: Syyria Afrem äratab ellu maohammustusse surnud poisi. (JENSEN II 140. 604 jj. 661. jm.).

3) 2 Kun. 6,1—7: Elisa nõiub puutykiga vee pääle ujuma jõkke kukkunud (kirve)raua. JENSEN II 140. jm. leiab siin seose, sest ka Gilgamiš toob imerohu merepõhjast.

Need on vaid üksikud näited JENSENi juurest. Tema väiteid ja allikmaterjali ennast kõrvutades, kaob enamal juhul yhendamisvõimalus. Tänapäeva rahvaluule uurimise meetod nõuab suuremat täpsust ega luba jensenlikke kombinatsioone.

ELIESER, Thesaurus totius hebraeitis VII, Berlin-Schöneberg), siis raskendab see aina JENSENi kombinatsioone yhendada Gilgamiši ja Joo-sepit.

Kaheldamatult on JENSENil mujal osalt õiguski, kuid „elurohu“ puhul mitte.

Motiiv ise esineb väga selgel kujul kreeka autorite juures. NIKANDROS ytleb (Theriaka 343—358):

„Aga nõnda siis muistne myyt hoidub inimeste seas, kuidas, kui taeva sai Kronose vanim võsu, tema jagas tarkuses vendadele aulisi valitsuskondi, andis yhepäevastele nooruse autasuks ylendades (neid), sest nemad söimasid ju tule riisujat. Rumalad, sest nad ei saanud kurjast kavatsusest kasu. Sest olles tuimad väsides nad asutasid valkjas-hallile annid. Aga Hästikargaja sööstis edasi kael põlemas janust, aga nähes urkais saatuslikku looma ta vehkides saba anus appi tulema õnnetusele. Siis kohe kysis anniks rumalalt koormat, mis ta oli võtnud selga. Aga see ei keeldunud vajaduse pärast. Sellest ajast alati saatuslikud roomajad heidavad ära oma vananenud kesta, aga surelikke ymberringi saadab kuri vanadus, aga Röökija kuivatava tõve sai neetud loom ja vaevaltnähtavate forgetega ta haavab.“¹⁾

Skoliast lisab sama loo veel kahes teisendis. Esimeses inimesed paluvad jumalailt noorust ja annavad ta eesli kanda, see tahaks juua, aga madu lubab ainult siis, kui ta annab ära selle, mida ta kannab. Teine teisend on sisuliselt sama, mis Nikandrose jutt ja viimati öeldakse, et see myyt olevat Sophoklesel *ἐν Κωφοῖς*.

¹⁾ Ὁ γυνῆος δ' ἄρα μῦθος ἐν αἰζηοῖσι φορεῖται,
ὥς, ὅπῳτ' οὐρανὸν ἔσχε Κρόνον προεσβίστατον αἶμα,
νειμάμενος κασίεσσιν ἐκὰς περικυδέας ἀρχὰς
ἰδυοσύνη· νεότητα γέρας πόρεν ἡμερίοισι
κυδαίνων· δὴ γὰρ ῥα πρὸς ληίστορ' ἐνιπτον
ἄφρονες· οὐ γὰρ τῆς γε κακοφραδῆς ἀπόνηντο.
Νωθεὶς γὰρ καμνοντες ἀμορβεύοντο λεπάρῳ
δῶρα· πολυσκαρθμος δὲ κεκαυμένος ἀνχένα δίψῃ
ῥώετο· γαλειοῖσι δ' ἰδῶν ὀλκήρεα θῆρα
οὐλοὺν ἐλλιτάνευε κακῇ ἐπαλαλχέμεν ἄτῃ,
σαίνων· αὐτὰρ ὁ βροῖθος, ὃ δὴ ῥ' ἀνεδέξατο νότοις,
ἦτεεν ἄφρονα δῶρον· ὃ δ' οὐκ ἀπανήνατο χρειοῖ.
Ἐξοτε γηραλέον μὲν αἰεὶ φλόον ἐρπετὰ βάλλει
ὀλκήρη, θνητοὺς δὲ κακὸν περὶ γῆρας ὀπάζει
νοῦσον δ' ἀζαλέην βρωμήτορος οὐλομένη θῆρ
δέξατο, καὶ τε τυπῆσιν ἀμυδροτέρησιν ἰάπτει.

AILIANOS (Peri zōōn VI, 51) jutustab dipsasmaost, kes elavad Liibyas ja sagedamini Araabias:

„Ma pean ka myydi sellele elajale laulma, mida ma tean kyll olles tast kuulnud, et ma ei näiks õppimata olevat selle poolest. Kuuldus ytleb, et Prometheus varastanud tule ja myyt ytleb, et Zeus vihas-tanud ja neile, kes äkanud vargusest annud vastumyrgi vanuse vastu. Mulle on väidetud, et vastuvõtjad siis pannud selle eesli pääle kanda ja see läinud ära kandes koormat, aga olnud suvine aeg ja janune-des eesel läinud yhe allika juurde joomahäda tõttu. Valvav madu siis tõrjunud teda ja ajanud ära ja see olles valus ja vaevas lahkuse palgaks annud arstimis, mida oli kandmas. Nõnda siis vahetus toimus, yks joob, teine võtab seljast vanuse, olles võtnud lisaks, nagu jutt käib, eesli janu. Mis siis? Kas mina olen myydi tegija? Ei, seda ma ei ytleks, sest juba enne mind tragöödiate tegija Sophokles ja Deino-lochos Epicharmose vastane ja Reegioni Ibykos ja Aristias ja Apol-lophanes komöödiate tegijad on laulnud teda.“¹⁾

Madu kasutavat rohu abi naha mahaajamisel. PLINIUS, NH VIII, 27 (41, 99):

„Madu kui ta keha kest on kaetud talvise kõntsaga võtab ylt apteegitilli mahlaga selle tõkke ja ilmub kevadel säravana. Aga ta võtab ylt esmalt päält ja mitte rutem kui yhe päeva ja ööga mässides nii, et kestal saab väliseks, mis oli sees. Samuti talvise koopa tõttu pimenenud nägemiselt ta võiab ja soojendab silmi õõrudes end apteegitilliga, kui aga soomused on saanud kõvaks ta kaabib end kadakaokastega.“²⁾

¹⁾ δεῖ δὲ καὶ μῦθον τῷδε τῷ ζῳῷ ἐπᾶσαι με ὅνπερ οὖν ἀκόνσας οἶδα, ὥς ἂν μὴ δοκοίην ἀμαθῶς ἔχειν αὐτοῦ. τὸν Προμηθεῖα κλέψαι τὸ πῦρ ἢ φῆμῃ φησί, καὶ τὸν Δία ἀγανακτῆσαι ὁ μῦθος λέγει καὶ τοῖς καταμηνύσασι τὴν κλοπὴν δοῦναι φάρμακον γήρως ἀμυντήριον. τοῦτο οὖν ἐπὶ ὄνῳ θεῖναι τοὺς λαβόντας πέπυσμαι, καὶ τὸν μὲν προῖεναι τὸ ἄχθος φέροντα, εἶναι δὲ ὥραν θέρειον, καὶ διψῶντα τὸν ὄνον ἐπὶ τινὰ κρήνην κατὰ τὴν τοῦ ποτοῦ χρεῖαν ἐλθεῖν. τὸν οὖν ὄφιν τὸν φυλάττοντα ἀναστέλλειν αὐτὸν καὶ ἀπελαύνειν, καὶ ἐκείνον στρεβλοῦμενον μισθόν οἱ τῆς φιλοτησίας. δοῦναι ὅπερ οὖν ἐτυχὲ φέρων φάρμακον, οὐκοῦν ἀντίδοσις γίνεται, καὶ ὁ μὲν πίνει, ὁ δὲ τὸ γῆρας ἀποδύεται, προσεπιλαβὼν ὡς λόγος τὸ τοῦ ὄνον δέψος. τι οὖν; ἐγὼ τοῦ μῦθου ποιητὴς· ἀλλ' οὐκ ἂν εἴποιμι, ἐπεὶ καὶ πρὸ ἐμοῦ Σοφοκλῆς ὁ τῆς τραγῳδίας ποιητὴς καὶ Δεινόλοχος ὁ ἀνταγωνιστὴς Ἐπιχάρμου καὶ Ἴβυκος ὁ Ῥηγίνος καὶ Ἀριστίας καὶ Ἀπολλοφάνης ποιηταὶ κωμῳδίας ἄδουσιν αὐτόν.

²⁾ Anguis hiberno situ membrana corporis obducta feniculi suco impedimentum illud exuit nitidusque vernat. exuit autem a capite primum, nec celerius quam uno die et nocte, replicans ut extra fiat membranae quod fuerit intus. idem

Selle loo tekkimine ei ole selge. ARISTOTELES (Historiai peri zōōn VIII, 15) jutustab kyll, et madu ajab maha ka silmilt naha, nii et paistab jäänud pimedaks, aga ei maini, et selle näilisuse kaotamiseks ta kasutaks midagi. PLINIUSE järgi ta kasutab *feniculumi* nahajamamiseks ja tuhmiks läinud silmi hõõrub ja võiab *marathro herbae*. Viimane nimetus on pärit kreekast (*μάραθρον*) ja tähendab samuti nagu esimenegi apteegitilli. Traditsioon näib olevat pooldunud.

AILIANOS (Peri zōōn, IX, 16) kõneleb:

„Kui madu võtab seljast vanuse (kevade alguses aga ta toimetab seda) siis ka silmade pimeduse ja nägemise tuhmuse ta loputab, ja see on nagu silmade vanus, nimelt apteegitilliga hõõrudes ja teritades mõlemat silma, siis ta saab lahti sellest kannatusest. Aga see tuhmeneb, et ta talve otsa asub urkas ja pimeduses. Kui siis looma nägemine kylma tõttu tarretub, puhastab seda soojendades apteegitill ja muudab teravamaks.“¹⁾

AILIANOS võiks olla tunnud ARISTOTELEST (mõlemad kõnelevad, et maol on *πάθος*), kuid tõenäoliselt on allikaks midagi muud, ka mitte PLINIUS ega PLUTARCHOS, kes ytleb (Potera tōn zōōn (de sollert. anim.) XX) kõnelenud nagu PLINIUSki rohtudest, mida kasutavat loomad: „Aga draakon apteegitilliga lyhinägelist silma õhendab ja lahutab.“²⁾

Et AILIANOS oleks tunnud PLUTARCHOSE lauset on võimalik (vrdl. *ἀμβλῖ* — *ἀμβλυνώττοντα*, aga sama sõna ka NIKANDROSEL (Thēriaka 33, 389 jj) yhes motiivi endaga).

Kreekast, syuria vahelyli kaudu vist, asi on jõudnud arablaste juurdegi, kuiqi kõik kunaqi oli ehk vastupidine. AD-DAMIRI ytleb (*Ḥaiāt-ul-ḥaiawān*, Kairo 1274 I, 40) tsiteerides AL-KAZWINI:

„Ja kui on jäänud pimedaks ta silmad, siis ta otsib apteegitilli (*rāziānidžun*) ja hõõrub oma silma selle vastu ja ta valgus tuleb talle tagasi.“

hiberna latebra visu obscurato marathro herbae se adfricans oculos inunguit ac refovet, si vero squamae obtorpuere, spinis iuniperi se scabit.

¹⁾ ὅταν ἀποδύσῃται τὸ γῆρας ὁ ὄφις (ὑπαρχομένον δὲ τοῦ ἥρος δρᾷ τοῦτο), ἐνταῦθά τοι καὶ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν ἀγλὴν καὶ τὸ ἀμβλῖ τῆς ὄψεως ῥίπτεται καὶ ἐκεῖνο ὡς γῆρας ὀφθαλμῶν, τῷ δὲ μαράθῳ ὑποθήγων τε καὶ παραψήγων τὸ ὄμμα ἐκάτερον, εἰτα ἐξάντης τοῦδε τοῦ πάθους γίνεται. ἀμβλυνώττει δὲ ἄρα διὰ τοῦ χειμῶνος φωλευσας ἐν μυχῷ καὶ σκότῳ, οὐκοῦν μαλζίουσαν ἐξ τῶν χοιμῶν τοῦ ῥφον τὴν ὄψιν ὑποθερμαίνον τὸ μάραθρον καθαίρει, καὶ ὀξυνώτερον ἀποφαίνει.

²⁾ ὁ δὲ δράκων τῷ μαράθῳ τὸν ὀφθαλμὸν ἀμβλυνώττοντα λεπτιγῶν καὶ διαχαράττων.

AZ-ZAMAKHŠARĪ lisab, et pimedaksjäämine tulevat maole ('af^{an}) siis kui ta on saanud tuhandeaastaseks (teiste teadete järgi maod yldse ei ela vanemaks) ja siis ta tulevat kui kaugelt tahes otsima aedadest apteegitilli. Natukene vastavamalt kreeka vaatele on juttu *haijatu* kohta (I, 411):

„Kui ta jääb pimedaks või tuleb yles maa alt (pääle talveund) ega näe, ta otsib rohelise apteegitilli ja hõõrub selle vastu oma silma, siis ta näeb.“

3.

Ka Eestis esineb jutt, mille omaltpoolt lisan GRIMMide, Kinder- und Hausmärchen „Kolme ussilehe“ taoliste juttude IIa kimpu. Lugu on pandud kirja pikas ja kirjus loos, mis sisaldab hulga omavahel nõrgalt seotud muinasjutte ja muistendeid, yсна selle lohiseva loo alguses kohe pääle sissejuhatust:

„KAUPMEHE TÜDRUK“

[Sissejuhatus, konspekt]

Rikas kaupmees Kapskoi, ilma inimeste vastu hää, oma naisele halb, elab tydrukuga. Tydruk saab poja, kasvatab teda kaupmehe rikkusest kolm aastat ja armastab oma last väga.

IIa

„Aga poeg Peeter jäi haigeks ja pani oma pisikesed kõrvad pea alla, ja suri. Tüdruku kahju oma poja pärast oli väga suur. Ta läks metsa, et lillesid oma lapse (4855) puusärgi ehitamiseks korjata. Kui ta juba mõned lilled oli noppinud, leiab ta ühe surnud nõel ussi rohu seest. Ta jääb kui mõttes surnud ussi vaatama, seal näeb ta üht teist ussi tulema üks lai rohu leht suus, ta tõmbas seda lehte läbi surnud nõel ussi suu ja uss sai elavaks.

Tüdruk ootas niikaua kui ussid ära läksid, siis võttis selle lehe maast ära ja läks tõmmas selle lehe oma lapse läbi suu, ja näa himet, Peeter sai elavaks. — —“ E 4854/5 < J. Neubaum (rahvasuust).

Yks muistend kinnitab sedasama, siin aga on tunda lagunemise, protsessi, mis esineb tänapäev erilise hooga. Teade ise on täiesti juhuslik:

„Ku vahit lyydyt siugu, siss võit kogemalda näta, ku tööne tule, hain suun lyydyt rohima. Hirmuda nää minemä ja sul omgi käen hää rohi, ku midagi halutas.

Kas tuuga peris koolut eläväs saat tetä, tuud ei tiijä. Vaest vanal aol sai.

Tu hain ollev enne yts kõrrekene, tõisi vanamuur ol nänny, ku karan ol käyny, es ole tiidny yles võtta. Peräst enne ol kuulnu.“ — S(edelitest, oma kogutud, oma käes) < Rõuge, Krabi v. (praegu Varstu v.), Liguri kyla — E. Saag (1939).

4.

Kaks vägevat — madu ja taim — on sattunud kokku imeheinas¹⁾, mille inimene saab kuidagi maolt ja mis kõik lukud ja „tagaused“ (E 25393) avab jne. EISEN, Imerohi, E(esti) K(irjandus) (Tartu 1921) 15, 3, 71—76 esitab imeheinast¹⁾ õige laia ylevaate tuues paralleele germani, romani ja slaavi rahvailt, õige korralikult retereerides oma kogusid. Seega Eesti osas kyllalt ylevaatlik, nii et kordamine osutub siinkohal ylearuseks, olgu esitatud vaid näiteid E ja H kogudest. Suurelt osalt kasutatakse tugevat ussirohtu otse kuritegelikult lukulõhkumiseks, varguseks ja esialul näibki käes olevat moodsa muukraua eelkäija. (Ka maoliha söönu „avab kõik ukсед“, saksa, HDA, VII 1149, vt. m. 285).

Nagu teada soome-ugri hõimudel, ka eestlasil on lukk ja taba kaunis hilised asjad. Luku ja varguse levik langevad kokku võõraste

¹⁾ Taimemaagiast vt. BARNES „Trees and plants“ ERE XII 448—457; MARZELL „Pflanze“ HDA VI 1704—1716, samas kirjandust.

Imeheinale otsitakse loodusest tegelikke vasteid, sageli ilma suurema tulemuseta. Pärimus näib olevat ununenud, näib esimesel pilgul, nii et EISENGi EK 15,3,71 peab imeheina „lihtsalt mingisuguseks sõnajala-õie sarnaseks taimeriigi eluavalduseks“ tahtes viia asja muinasjutu ebareaalsuse pinnale. Ometi kuuluvad sedalaadi pärimused muistendite, seega muistsel ajal ja praegugi jutustaja poolt tõekspeetavate teadmiste valda. Yks hää näide on rahvarohu teadus, mis meil on elav veel tänini ja osalt õigusega (VILBERG, Meie kodumaa taimi rahva käsitluses, I-2, II, Tartu 1934—35). Käesolevas seoses peetakse meil imeheintest yheks maarjaheina, EISENi andmeil nii eriti saarlased (EK 15,3,71). Selleks on rahval oma alus: Kõrreliste sugukonnast pärit peamiselt Euroopas levivast 4-liigilisest taimeperekonnast maarjaheinad (*Anthoxanthum*) on väga tuntud Eestiski harilikum maarjaheina (*A. odoratum*) liik. See on madala, tiheda puhmaga kõrshein, esineb ms. kohtadel, eelistab niiskevõitu liiva- ja saviliiva muldi, levib seemnetega loomulikul teel, areneb kevadel väga varakult. Hein on hästi söödav, kumariini lõhnaga (vt. näit. E 25393/4 lk. 108; H II 39, 806 lk. 108 jpm.). Kumariin (tonka oa kamper) on meeldiva lõhnaga, sisaldub Eestis kasvavaist taimist peale maarjaheina veel lõhnavas varjulilles, lõhnheinas, mesikus, söötretiarohus ning teistes ja annab kuivale heinale omase meeldiva uinutava lõhna. Kyllap nende või teiste rohtude „väga ilus hais“ lasi mõnda pidada imeheinaks endaks. Muidugi võis olla imeheinale teisigi vasteid, sest põhjused, miks üks või teine taim sai rahvausundis tähtsaks, on väga mitmesugused (vt. ERE XII 448 j. HDA VI 1705 jj.).

kultuuriliste mõjudega, maade vallutamise või ristiusustamisega. Võõralt õpiti luku kasutamine ja lõhkumine. Vägev ussirohi, millel pidi olema enne mingi teine, võib-olla tervistav otstarve, muutus pikkamisi muukrauks.

Näiteks Eesti ainetikku:

IMEVÕTI.

„Valge riie maa peale lautata, pudeliga rõõsk piim riide peale panna, siis tulla uss juure ühe iseäralise (10271) rohu kõrrega juure, puudutata pudeli külge, pudel minna katki, uss juua piima ära ja jätta rohu kõrre maha. Nüid see rohukõrs võtta sellega veristatud sõrme otsa puudutata. Selle sõrmega iga lukku ja rauda puudutata, minna puudutatav kokku pantavast kohast lahti. Nii ei pidada ükski lukk niisugusele vargale vastu.” — E 10270/1 (6) < Põlva, Navi — J. Melzov (1889).

„Kes kõik lukud tahtis lahti võtta pidi inimese piima pudelisse aeama korgi kõvaste peale panema, pudeli heina maale viima, valge lina maha laotama ja pudeli sinna peale panema, siis seni ootama kui uss tuleb, see tahab pudelist juua aga et kork peal ei saa ta kätte. Nüid toovad ta metsast (8478) ühe lehe panevad korgi peale ja kork lendavad pealt ära. Kui see leht luku ehk luku kohale ukse peale pannakse, siis kargada lukk lahti.” — E 8477/8 (97) < Tarvastu — A. Parts (rätsep).

„Nõel-ussid teada niisugust taime, millega nad kui heinaliste lastest piima lakkuma tahavad minna, kõvaste kinni löödud lassi punni hõlpsaste lahti võivad teha. Nad panna selle taime risti, lassi punni pääle, mis siis iseenesest kohe päält ära käivat. Kes inimestest selle heina oma kätte saab, see võida temaga kõik lukud ja „tagaused” lahti võtta. Sellel taimel olla õige iseäralik magus lõhn (25 394) juures; teiste heinade seast ei saavad teda mujal ära lahutada kui jooksjä vee pääl: keik muud rohu kõrred lähevad perivett edasi, aga see luku lahtitegija taim, minna vastu vee jooksu.” — E 25 393/4 (8) < Tarvastu, Tossu — J. Vaine (1896).

„KUDA JÕU ROHTU VÕIB LEIDA.”

„Kui saa heina aal', heina niidad, siis kui seda, jõu rohtu, juhtub, heina sees, (806) olema. Siis ta haiseb, kohe, kangesti, ja tal' on väga ilus hais. Siis kui saa arvad, et see ilusa haisuga rohi, juba on loo sisse jäänud. Siis võtta, ja viska, see süle täis, rohtu, ehk heinu jökke, ja laota kõik, kõrs, kõrre kõrva, vee sees, see loo, ehk rohu sületäis

laiali, et mitte, ükski leht, teine teisega, kokku, ehk ühte, ei jää. Siis aab vesi kõik teised rohud, ja rohu lehed, alla vett, edasi. Aga jõu rohi, uiub vasta vett ülesse. Tema alla vett, ei lähä. Siis võid teda kätte soada, ja imet taaga teha.

Nii viisi, leitama seda, jõu rohtu ülesse." — H II 39, 805/6 (738)
 < Koeru, Verijärve v., Vaali k. — H. A. Schults (1890—93?).

„JÕU ROHI.“

„Üks kord taht, üks nöel'-uss, üle jõe jalg-puu, või purde, minna, teine poole jõge. Üks mees on juhtunud seda nägema, ja ta läind, ja pand, mittu puud, põigiti, seinä moodi, purde piale, teine poole otsa, ette, et siis saab näha, kuda moodi, uss, sest, puu seinast, kitsa, palgi pialt, üle ronib.

Uss tuld sinna, mööda purret, ja pidand aru, kül' ta katsund, kõigi pidi, sest puu-seinast mööda minna, aga ei ole saand. Jökke, põle ta taht koa, hüpata, purre ei ole vee ligidal' old, ja on väga kõrges old. Selle pärast, ei ole uss julend, purde pialt, jökke koa, hüppata. (805)

Viimaks keerand, uss, ennast ümmer, ja läind tagasi, üle jõe. Soand tükki aa pärast, uss tuld, jälle, purde piale, ja üks rohu leht old suus. Ta tuld mäda purret sinna, kus see puu sein, ees on põigiti old. Ta pand selle lehekese, vasta puu seinä, kui puud linnand, eest ära, tükki moad, kohe eemalle, mis virand kohe. Ja uss isi läind, üle purde, teine poole metsa, ja rohu leheke, kukkund, jökke.

Mees võtt selle rohu lehe, jõest välla. Kül' on siis, see mees, selle rohu lehega, immet teind. Sel' lehel' old, ime jõud, see leht, on nii tugev old, et kus piale, see mees on, selle lehe pand, siis see leht on, kõik, ära puruks lõhkund. Pandud ta, puu pakku otsa, siis on see pakk, isienesest, kohe lõhki läind, old ta siis, nii näsu tüigas, (tüvi) kui ta on old. Kui on see rohi, kibi peale pandud. Siis on see kibi, kohe isienesest, puruks läind, old see, nii suur kibi, kui ta on old. Nii kange jõud, on sel' rohu lehel', sees old." — H II 39, 804/5 (737)
 < Koeru, Verijärve v., Vaali k. — H. A. Schults (1890—93?).

„NÖIA HEIN.“

„Vanal hallil ajal, kui valla rahvas alles mõisas teol käisivad, oli Karksi valla mees, keda Männiku Matsiks hüütud, mõisas teopäivil.

Mees söönud pruukosti ära ja heitnud natukeseks leiba luusse laskemaie, leeva kott ja roka lass olnud seal ligidal lepa puhma all.

Korraga näeb ta, must uss roomab lassi poole, heina kõrs suus. Saab lassi juure, puutub heina kõrrega lassi punnisesse, puh, käib punn pealt metsa.

(473) Uss laseb heina suust maha, tahab lassi pugeda. Mats ruttu maast ülesse, lööb ussi roikaga surnuks. Riputas lassi lepa otsa ja otsis heina kõrre, mis uss suus kandis ülesse. Kui ta heinaga lassi punnisesse puutus, käis punn plauhti pealt ära. Mats katsus tõist kolmat korda, ikka seesama lugu.

Mats peitis heina leiva kotti ära ja läks tööle.

Lõuna aeg jälle varsti käes. Matsil kõht kole tühi; leiva tük, tüki järele kaob kõhtu. Mats ei märkagi suure söögi isuga, et ühe pala külles, mida ta (474) suhu pistis, heina kõrs rippus, mida ta ühes leiva palaga alla neelas.

Kui kõht täis, tuleb heina kõrs meele, hakab seda otsima; otsib, otsib, aga ei leia kusagiltki. Viimaks paneb lassil punni peale, see ei seisa aga peal. Kargab pealt ära, nii pea kui kae punni küljest lahti lased.

Nüid märkas Mats, kuidas lugu oli, et ta heina kõrre kogemata ära oli söönud ja selle vägi nüid kae sees oli. Kõmpis mõisa küüni juure, puudutas küüni lukku, lukk lahti. Nüid oli Mats mehike mees. Ta näitas teistele hinna ja ilma hinnata (475) luku lahti võtmise mängi.

Äega mööda algas aga selle mänguga Matsi juures pika näpu mehe amet peale. Korra toonud ta ühel laupäeva õhtul teistele teo-meestele, kes tema maa osa ära künnud Polli mõisa keldrist lassi täie viina. See esimene katse läinud tall hiilgavalt korda. Viimaks jättis Mats kõik töötegemise, kus seda ja teist, ja toitis ennast aina oma ametiga. Korra saatnud ta aga väga suure varguse korda, kus ta aga ometi viimaks tööga langenud; viitnud vangi, kuhu ta ka surnud." — H III 22, 472/5 (8) < Kroonlinna < Halliste, Karksi — E. Kitzberg (1894).

„JÕU ROHI SIILI KÄÄS.“

„Jõu rohtu, piab sedaviisi kätte, saadama. Kui saa juhtud, Siili pesa leidma, siis tee, Siili pesale, hästi tihti, ja paks aed ümber, et Siil', pesasse, poegade juure, ei soa, minna, ja et poiad, pesast koa, Siili juure, välla tulla ei soa. Siis lähäb vana Siil' metsa, ja otsib siält kohe ühe see suguse, kange jõuga, rohu lehekese ülesse. Ja toob suus, selle rohu lehe, sinna pesa juure, ja lõhub, selle rohu lehega, kohe aa, pesa ümmert ää. ja lähäb poegade juure, pesasse.

(807) Siis võtta, see rohu leht, ära, ja sell rohu lehel', on siis, nii kange jõud, et kõik ära lõhub, kus piale, saa, aga teda, paned." — H II 39, 806/7 (739) [1] < Koeru, Verijärve v., Vaali k. — H. A. Schults (1890—83?).

„Ühekorra, on ühel' vargal', see sugune, jõu rohu leht old. Ta pand selle lehe, oma sõrme naha vahele. Kui ta on selle sõrme, kuskille, lukku piale pand, siis on see luk, isi-enesest, ilma muukrauata lahti läind. Ei ole kellegi lukkud, seda varast pidand, ega vangiahelad, nii kange jõud, on sell rohul old. Et on seda varast, igalt poolt, lahti piast." — H II 39, 807 (739) [2] < Koeru, Verijärve v., Vaali k. — H. A. Schults (1890—93?).

Näiteist näeme (vrd. EISEN, Imerohi, EK 15, 3, 71 jj), et i m e h e i n a l on mingi seletamata side u s s i g a, oletatavasti pole sattunud kokku kumbki juhuslikult, siis asja taga oli algselt midagi muud kui pikkade näppude unistus. Kerge on tõeks võtta siin LOORITSa, Eesti rahvausundi maailmavaade 71 jm. transformeerumist kurja poole orjuse mõjul.

Kuid veel Vene-Lapist on selge vihje, et m a o r o h i sisaldab e l u j õ u d u, ei lase maal uppuda:

„Mao rohi [змѣйная трава] (see, mida madu hoiab suus kui ujub, et mitte uppuda) on omadus, et selle rohu omanik võib hammustada kõige kõvemat rauda. Madude kohtukivi, mida leitakse kaljudelt, kui maod pöörduvad tagasi koosolekult, aitab kohtuasjade puhul." — CHARUZIN, Русскіе Лопари, Извѣстія императорскаго общества любителей естествознанія, антропологии и этнографій состоящаго при императорскомъ Московскомъ университетѣ LXVI, 206 (vrd. CASTREN, Этногр. сб. импр. р. г. о. 1858, IV 236, 237).

Eestigi tekkelugudes ei upu madu, sest „mõist ujju" (ERA II 160, 130 (21) < Vastseliina, Misso v., Kure k. — Daniel 1937) või „et tal on üks kõik, kas elab kuival maal või vees")ERA II 149, 79 (28) < Hageri < Kose — H. Mesikäpp).

5.

Siia kõrvale võib panna Eesti muistendid mille järgi inimene läheb usside eeskujul talveunile:

I. a Talveuni seoses heina hammustamisega. b Talveuni — herneleem (seoses ebamäärane)¹⁾.

¹⁾ Siia kuulub ka lk. 114, H 32, 919/22: „Kos nuu eelätse kapsta jäiva?" Kui „herneleem" ei ole juhuslik, siis tuletagem meelde kaunviljade, eriti herne käsitlest muistendeis. Samuti võib kysida, et miks surnuvalvajad söövad herneid (ka ube), loobivad yksteist (eriti poisid tydrukuid) hernestega jne. Asi on väga vana ja ulatub tagasi vähemalt Lähis-Idasse.

II Talveuni seoses kivi lakkumisega.

Et vihjata seosele ida poole, olgu lisatud juurde II-le üks Volga Saratovi muistend, üks armeenia muinasjutt ja üks Eesti mustlaste muinasjutt. Kummalgi motiivil on arvatavasti palju teisendeid mitmete rahvaste juures, kuid mulle on juhtunud kätte ainult need, millele alusel võiks jälle väita otsest seost Eesti ja Ida vahel.

I Talveuni seoses heina hammustamisega jne.

Talveuni.

a.

„USSI INGAMISE PÄÄV.“

„Ussidel on aastas 1 kord sündimine ja 1 kord suremine ja räägitakse seda Et kõik ussid ja kärpsed ja neetsust veikesed loomad peavad Talv kortles minema ja kevadel Madise päävast inge tõusma.

Üht lugu juttustas mulle Kuidas üks mees oli näinud kui üks uss oli üht lehte lakkunud Mees võtnud ka seda lehte ja närinud ja läinud Mere äärde lootsiku alla ja olnud talve läbi seal all Ja kevadel tulnud sealt alt välja Ja see mees on ise seda lugu rääkind

(2 jutt sest) Ja teine kord jälle üks mees näinud kuidas ussid olid rohtu lakkunud Tema võtnud ka seda rohtu ja katsunud mis mek tall pidan olema (362) Ja maitsen seda Ja ühes peres olnud Aidad Maa küljest ulk maad üleval Mees pugen sinna alla Ja kevadel tulnud sealt välja Mees ise jälle rääkinud seda lugu teistele Ja se mees kes mulle rääkis pidi seda kohta teadma ja seda aita ja ütles et see jutt peab tõsi olema Sest ussidel peab üks ingamise pääv sügisel olema ja siis peab neile seda ingamise rohtu antama rohu pealt.“ — H I, 36^b/2 (2) < Risti, Nõva v. — Juhan Holts (1889).

MEES PANEB KEELE MAARJAHEINA KYLGE.

„Korra näinud mees sügisel metsas, et maod puutunud keelega ühe rohu külge ja pugunud selle peale maa sisse auku. Mees arvanud et see on Maarjahein. Mehel tahtmine maitseda, missugust magu see rohi, millist maod käivad keelega puutumas.

Mees läheb, paneb keele rohu külge. Ei mingisugust iseäralikku magu sellel rohel. Varsti selle peale tunneb mees väsimust ja und. Heinaküün seal ligidal. Mees läheb küüni, heidab heinte peale magama.

Viimaks ärkab mees üles, tuleb küünist. Ei ühtki kollast lehte enam

puis näha, vaid puud kõik hiirekõrvul. Mees ei mõista, mida see tähendab. Aeg käes koju minna. Mees lähebki koju.

Kodu löövad kodakundsed imestades käed kokku ja küsivad: Kus sa oled kogu talve olnud. Sügisel läksid kottu välja metsa ja (14) nüüd tuled kevadel tagasi. Ise oled selle aja sees päris habemikuks saanud.

Mees jutustanud, kudas ta näinud, et maod rohtu puutunud, ta pärast niisama teinud ja ta seepäale küüni magama läinud.

Nüüd mõistetud, et see rohi, mis madudele talveune annab, ka mehe talveks pannud magama. Kui ka mees kogu talv midagi ei olnud söönud, ei tunnud ta ennast sugugi nõrga olevat." — E VII, 13/14 — Torma, prof. M. J. Eisen.

HEINA HAMMUSTAMINE.

„Ussidel olla ka üks hein, keda nad hammustavad, kui nad talve unele tahavad minna. Korra näinud üks mees, keda ussid ühte heina hammustanud, ja ise maasisse pugenud. — Ka mees hammustanud. — Kohe tulnud temal himu maa sisse pugeda; leidnudki koopa, pugenud sisse ja jäänud magama. — Kui ta viimaks ülesse ärkanud, leidnud kodus kõik muutunud olevad, sest naine olnud teisele mehele läinud ja lapsed palju suuremad. — Kui ta järele küsinud, seletatud temale, et ta juba 2 talvet ja ühe suve kautsis olnud ja teda seepärast surnuks peetud." — Kase 103 < Halliste — L. Kase (1868).

Siia kuulub samuti lugu, milles mees pureb lehte, mida ka uss hammustanud, magama jääb ja kui kord ärkab, siis kodus selgub, et maganud terve talve (H II 32, 564/5 (39) < Kanepi — Juhan Vägi).

b. Talveuni — herneleem.

„KUDA MIES MÄTTA ALA PUGES.“

„Ükskord juhhtunud üks mies just sell pääval mettsa, ku ušsid mättasse lähvad. Ta näind sieal sis na paelu usša, et usna irrm akand, et ronind puu ottsa. Ussid lakkunud ühhte rohhtu ja pugend sis mätta ala. — Ku ussid viimati ä kadund, sis tulnd mies puu otsest maha ja läind kattšund ka, et mis maik sell rohul sis õtte o, mis ušsid lakkusid. — Ja nii ku ta seda rohhtu hammustanud, nii ta kohe mätta ala pugend. Ei ole enne välla tulnd ku kebadi, sis ku ušsidki välla tulevad. Läind sis koeu ja küsind et, „kas eele õhhtast ernne-lient ei ole änam?“ — Ta mõtelnd, et ta üheaenukse üö või pääva mettses magand.“ — H II 21, 341 (1) < Tori — J. Tilk (1890).

„USSID JA KÜLAMEHE ERNE LEEM.“

„Üks küla mees söönud õhtul erne leent, ja läind siis ämariku-aegas, mõisa metsast luua (146) raagu tooma. Seal näinud ta kuidas ussid olid kõigest külljest kokku tulnud, ning suudega iga üks ühe hallja rohu otsast natukese ära ammustanud, aga selle peale kadunud nemad ise ära. Mees läinud ja katsunud ka natuke sealt rohu otsast, ning kukunud kohe august maa alla usside sekka. Ussid maganud, mees jäänud ka magama. Korra olla ussid ennasid teise külje peale pöörnud, mees pöörnud ka. — Üks kord olla ussid liikuma hakkand, ja tulnud august vällja, mees tulnud ka järele. Mees tulnud koju, olnud hea sööma isu, ning küsinud oma naese käest heila õhtust erne leent süüa. — Naene naernud ööldes: (147) „Ise kadusid mineval sügisel ära, nüüd on kevade käes, ja sa küsid veel heile õhtust erne leent. Nõnda olnud siis mees terve talve usside seas ära maganud.“ — H II 18, 145/7 (18) < Pärnu < Sa — A. Küng (1889).

Samuti:

„(922) . . . Sügüse poole läävä uundõ. Miis oll vahtnũ, ku olliva lannũ ja kõik olliva üte lepä tüve külest lakahtannuva. Miis oll kah lannũ ja lakahtannu säält. Õdagu tulnu kodo. Naasel olnu sakõ kapsta keedetũ, midä miis väega armastannu. Miis sei kõtu tubliste täüs, läts vällä ja tükke aadä ala ni heedänũ sinnä makama. Sääl maanu keväjani. Nüüd tulnu üles ja küsünũ naase käest: „Kos nuu eelätse kapsta jäiva?“ “ — H II 32, 919/22 (12) < Räpina, Kurekylä — S. Keerd, kooliõp. (1891) (osast SIUG, HUSS, VANA PIKK).

II Talveuni seoses kivi lakkumisega.

„Ravila mõisa krahv pekkst kangest oma kokka, kunni siee hädaga mettsa põgenend. Et illmad küllmad oлд, ottisind ta auuku, kuhu sisse võiiks pugeda, et suoja saaks. Viimaks leiind ta ühe kivi ja selle sõrva allt läiind kaunis suur auuk alla. Kokk pugend sisse, aga kukkund järssku alla. All auugu põhjas oлд vallge, nagu kuu vallgus ja tema leiind ennast kesk usside ulgast. Üks oлд nende ulgas ka kruooniga. Ei ussid ole mihele kedagi häda teiind; aga kui ta välja tahand akata ronima, siis läiind kruooniga (564) uss auugu ette vassta, ega ole lasst' vällja. Üks sile kivi oлд kesk augu põrandat. Iga süda pääva ajal läiind kõiik ussid kivi ümber ja lakkund seda. Kruooniga uss lüöönd piaaga tähendattes, mihe puoole, et piab kaa lakkuma. Mies lakkund. Silmapilk oлд nällg ja jänu kadund ja magus une rammistus tulld pia-ale. — Sedaviisi läiind läbi talve. Kevade

ronind ussid auugust vällja, aga kruooniga jäänd sisse ja lüöönd pia-aga mihe puo-ole, et piab ka vällja minema. Mieves' ronind vällja; vaadand kevadist ilu ja kuuland linndude lau-ulu rõeemuga ja mis vieel kõiige ilelikumb oold: Ta saand linndude kieelest sell-geest aru ja mõiist iga ühe kieelt. Tema ligidal istund kakks varest puu otsa piaal ja rääkinud, kuda ühes linnas vee pu-udus olla, aga kieegi ei mõiista senna v. s. = senna kae-evu tiha ja teine seletand jälle kuda kuninga tüttar oma kalli sõrmukse ära kaudand aga kieegi ei tiia, et ta säälk = sääl on. Kokk läiind ja muretsend linnale vett ja ka kuninga tüttre sormukse kätte ja saand rikkaks meheks viimaks." — H II 9, 563/4 (18) < Haljala, Kavastu, Wiilip Klaas < Harmi valla mihe Jüri Asuri suust. (1890).

„VISENJA.“

„Visenja päiv um inne mihkli päivä kattõ nädälit sis ollõv siu minegi päiv talvõ korderi vanast ollõv tuul pääval ütfe mäke kaibõd sis ollõv lõütü siu pesä siäl olli olnu neid tuhandide kokko tulnu ja olli lõütü siu kivi midä nimäd lakadasõ inne paika minekit ja neid mäe kaibjid olli ka nalja peräst sedä kivvi lakahanu sis olli hoimatsõs tennü nii kui olõs haigõ olnu ja inne es olõ tuu miis sellest hoimusõst pääsnü kui tõõsõl keväjäl kui siug joo vällä tull sis pääsivä mehelga silmäd vallalõ ja mänest siugu inemine minegi pääl saavat nägemä tuu ei saavat sinnä paiga ära minnä.“ — H II 71, 191 (56) < Vastseliina — J. Jakobson (1903).

„TALVEUND MAGAMAS.“

„Vanarahva usu järele lähevad ussid Ussimaarja päeval talveund puhkama.

Korra käinud mees ussimaarja päeval metsas. Näinud: ussid noolinud iseäralikku kivi ja pugunud siis maa alla auku. Mees vaadanud tükk aega seda lugu pealt. Viimaks ei tulnud enam ühtki ussi.

Mees läinud kivi juure, katsunud kivi keelega.

Kohe jäänud mees uniseks. Ligidal olnud heinaküün. Mees sammunud küüni, heitnud heintele magama.

Maganud kuni kevadeni. Kevadel ärkab üles. Ei saa esiti sugugi aru, kus ta on. Viimaks tuleb meelde, et ta küüni magama heitnud. Küünist välja tulles näeb, et kevade käes: linnud puude otsas laulmas, puupungad pakatavad.

Mees ei taha alguses uskuda, et ta talve otsa maganud. Mehe meelest näib, kui oleks ta ainult öö otsa maganud.

Kodu võtab majarahvas mehe imestusega vasta. Küsib, kus mees kogu talve viibinud. Läinud sügisel metsa ja tuleb alles kevadel tagasi.

Nüüd mehel selge, et ta talve otsa küünis maganud. Saab aru, et pikk uni talle keelega kivi külge puutumisest tulnud. Olid ju ussid enne kivi noolinud ja siis talve unele ruttanud. Mees neile järele teinud ja niisama kui ussid talveune küüsi langenud." — E VII, 41 — Ropka, Prof. M. J. Eisen.

USSID LAKUVAD POSTI.

üks riikkäs poredüttar on läind ühè vaeselle leiba vima. sîs temà on läind ühest mudà august üle ja temà põle taht omà jalgu mudaseks tehà. temà on võt kaendlast leivà ja aštund selle peale, ja on vajund kõigè selle leivaga alla. al on oîd irmüs sîr majà, ja seâl majàs on nõndà pailü us'sa virnas oîd. üks oîd, krôn' oîd peàs, ja sè on ülèm oîd. (7) sîs on üks sîr pošt oîd keskpaikka tubà ja us'sid on käind lakkumas sedà pošti ja kui tüttarlapsel leib oîd otsas, keilega ta alla kukkus ja sîs kuniqas on näidand ja suñdind koà pošti lakkuma. ja kõhü tükjusega on lakkund pošti ja on kolm oastad eland sîs. sîs on välla vîdud. üks al vanamès tulb temà jûre ja võt kâst kinni ja tõnd moà peale välla ja sîs on üttele, eî mitte enàm leivaga eî tohi alvasti riqgi käija. sîs soand temast üks eà tüttarlaps. — AES MT 116, 6/7 < Kose, G. Must 1933. (Vrd. UNO HOLMBERG, Der Baum des Lebens, Helsinki 1922—1923, Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia B XVI).

Siiasamma ka lugu sulasest, kes lakub usside järelt kivi ja läheb maa alla jne. (H II 36, 414/5 (3) < Vaivara, Repiku — D. Torpan).

I ja II vahepääl on muinasjutt, kuidas mees näeb metsalagendikul palju usse, kes sylgavad kivile ja lähevad talvekorter. Mees sylgab ka kivile, heidab kodus magama ja magab mitu nädalat (E 4895/6 < J. Keerd).

„JUTUSTUS USSIDEST“ ¹⁾.

„Ühekorra läinud üks mees metsa aia vitsu otsima. Saand ta oma kandame käde saand, hakkanud jälle koju minema. Häkist vaibund

¹⁾ Võrdluseks järgnevale vene muinasjutule.

mees ühest kohast maa pinnast läbi mitme sülla süvusse (süva = sügav-usse) auku. Aukus olnd hirm pailu (palju) ussid. Keik ussid hakand kangest kahisema ja liikuma. Keskel old üks suur uss kroen (peas) pees see olnd teiste (4) kuningas. See löönd korra hännaga vastu maad keik jäänud vagusi. Usside kuningas küsind mehe kääst „Oled sa meie loomi tapnud.“ Mees vastu „Ei pole mitte!“ „Too siis see puu pakk säält-nurgast seia!“ ütelnud kuningas. Mees toonud pakku. Kohe varunud vähemad ussid hulgaldes pakku kallale ja näri-nud puhuks puruks katki. — Siis ütlend kuningas: „Oleksid sa neid loomi tappand siis oleksid sa nõnda puruks tehtud. Sa oled neite talve korterisse juhtunud nüd pead sa kevadeni kui meie maa peele liham siin olema.“ Mihel ei aitand nau nouu kut jäändgid sõnna. Tul-nud viimaks nälg käde. Näinud ühes nurkas olnd üks kivi nagu kirve tahk mida ussid kordamisi noolimas käinud. Mees läind ka katsuma noolind kivi nälg kadunud ära. Nõnda läinud tali mööda. Kevadel hakand ussid maa peele minema. Saand keik välja läind pannud kunin-gas ennast seina nõale lõnkidesse ja käs- (5) nud meest välja rönida. Mees astunud ussikäärusid koutu nagu karsast koutu august välja. Saa-nud vitsad ja kirve käde ja läinud ilusasti kaju.“ — EKns 44, 3/5 (1) < Jämaja, Torgu — H. Usin (1907).

6.

Võrdluseks II-le vene, armeenia ja eesti mustlaste jutt:

„YRG-MADU EHK KUS ASUB TOO YRG-MADU, KES EKSITAS MEIE
ESIVANEMAD AADAMA JA EEVA“¹⁾).

„See oli ammu, kuskil põlises metsas. Jahimees läks jahile just ristiy lendamise pyhal [14. sept.]. Vot, mida aga jahimees sygavamale metsa läheb, seda rohkem hakkas nägema madusid (змѣѣ).

„Mis on,“ mõtleb jahimees, nii palju ma neid syndimisest saadik pole näinud. Ja kui taltsad kõik ja väldivad mind, lähevad mööda, aga ükski ei puuduta isegi mu saabast. Tõesti, huvitav, a' vaja teada, kuhu ruttavad (fem.). Tulgu mis tuleb: kaht surma ei saa näha, yhest ei sa mööda. Nõnda mõtles jahimees ja läks madudele järele kuhu nad roomasid.

Ja jahimees märkas eemalt, et lamab suur hunnik puid, s. t. hagu, ja kõik maod mitmest liigist ronivad selle hunniku alla. Olgu, ma tõu-

¹⁾ Этнографическое Обзорѣніе, 27. ак. CVII—CVIII, 1915. nr. 3/4, Moskva 1916, lk. 78, kirjutisest „Saratovi (kubermangu) Volga ymbruse (osä) uskumusi ja legende madudest.“

sen selle hunniku otsa ja ei sega (fut.). neid, las' ronivad igast kyljest ja mul on parem näha, mõtles jahimees.

Aga vaevalt jahimees sai tõusta hagudele, kui terve hunnik ja jahimees vajusid läbi maa sygavikku.

(78) Kui jahimees ärkas ehmatusest ja tuli meelemärgusele (s. s. endasse), vaatas ringi ja näeb: eemal — valgus, kuuvalguse moodi. Tema lähemale, Oh mu Jumal, mis ta nägi! Siin roomasid madusid miljardid, aga nende keskel kõige suurem kõigist lebas heleda, suure kivi, nagu kuu, kõrval: kivist hoovas valgus ja valgustas kogu maa-alust ja sellesama kivi juurde hakkasid tulema maod ja seda lakkuma.

Jahimees seisis kaua ja väsis, ja tahtis magada ja kardab madusid. 'Olgu, lähen kõige suurema mao juure — ta sööb mu elusalt ära, aga kui ma ei puuduta siis, kas ta ehk ei tassi välja Jumala päevavalgele.' Jahimees läks suure mao juurde. Madu susises jahimehe pääle ja ajas välja keele ja pani selle vastu heledat kivi. Jahimees sai aru, ka võttis ja lakkus seda kivi, — ja ennäe mis: tema imestuseks korraga ta hakkas saama aru kõigest, mis iganes maod rääkisid omvahel ja temaga. Edasi vana madu kõneleb: 'Laku veel ja sa ei taha kogu aasta juua ega syya selle kivi tõttu. See kivi on juba minu toodud paradisiist. Ta lebas paradisiis kurja ja hää tundmise puu juures. Paradisiis toitustid sellest kõik loomad ja esimesed inimesed. Aga näe ma eksitasin neid sööma puust vilju, mis olid keelatud neile Jumalast, ja selle syy eest mind näe pandi sellesse maaalusesse kinni kuni Jumala koh-tuni ja ma võtsin endaga kivi, millest igavesti söönud ollakse.'

Ja vot sel ajal, kui jahimees kuulas yrgmao juttu, talv oli läinud mööda. Pärast tema, s. t. yrgmadu, pöördus madude tohutu hulga poole ja ytles: 'Võite minna maa peale Jumala päevavalgele, sest äike juba myristas.' Maod hakkasid susisema ja läksid väljakäigu poole ja mõne päeva pärast ei jäänud enam yhtki. Jäi ainult yrg-madu ja jahimees.

—Ytle, palun, mispärast kõik maod tulevad talveks sinu juurde, aga mõned jäävad maa pääle ka talveks.

— See vot sellepärast. Missugune madu hammustab inimest, sellel ei lubata ilmuda siia, see asub maa pääl seniajani kuni teda ei tapa inimesed ega söö ära ka mõned muud loomad, sest ma olen aetud ära paradisiist inimeste eksitamise pärast, aga selle eest iga madu peab surma saama.

(79) — No, hää madu, lase, palun, mind koju: mul on siin väga raske — mitte joogi ja söögi pärast, aga selle pärast, et ma ei näe päikesevalgust.

— Ma lasen su ära, aga selle tingimusega, et sa kellelegi ei ytle sellest, mis nägid ja kuulsid. Kui sa kellelegi ytled, siis ma pyyan su kinni madudega, kus sa ka ei oleks. Mine väljakäigu juurde, istu haohunikule, see kannab su päevavalgele.

Jahimees istus hagudele ja haohunik tõstis ta välja päevavalgele. Kui ta ilmus koju, kogunes rahvas ja hakkasid kysima, kus ta oli ja kuhu ta kadus.

Kuni jahimees oli kaine, ta ei rääkinud midagi. Aga mida enam edasi ta kostitamisest, jällenägemisest jäi purju, ta jutustas kõik kus ja kuidas oli, ja kõik, et selle eest madu sööb tema ära. Vaevalt jõudis lõpetada jutu, et nyid ta võib kõnelda madudega, äkki ronis välja pōranda alt kole suur madu ja hammustas teda otse kõrri. Ja jahimeest ei olnud enam päeva pärast, aga tema hing läks ära jälle oma looja juurde." — Saratovi Õpetatud Arhiivinduse Komisjoni käsi-kirjalise materjali hulgast < Saratovi kubermang, Petrovski maakond, Knjazevka kyla — talunik Gavril Kirillovits Zavaritski < Pjotr Habarov (Knjazevka kyla) 1910.

F. MACLER, Contes et Légendes de l'Arménie, Paris 1911, 120—129: Kuningal on poeg, kes korra kyttimas laseb vibuga katki yhe vana naise kruusi. See neab ta armastama devikuninga tytart. Kuningapoeg läheb otsima ja viimati pääsebki devikuninga juurde, Devikuningas teatab, et tal on sõda maokuningaga, kes on võtnud ära temalt naise. Kui kuningapoeg toob selle tagasi, siis saab devikuninga tytre. Maokuningas omakorda teatab, et temal on sõda kotkakuningaga, „ta oli tugevam kui mina; kui me võitlesime oli mul üks kivi; ta võttis ära selle mu käest ja läks minema. Talvel me elame sellest kivist; me lakume seda ja see hoiab meid elus [toidab meid]“.

Selle tagasitoomise eest maokuningas lubab anda tagasi devikuninga naise. Kotkakuningas ei nõua midagi, päälegi kuningapoeg on teinud terveks enne tema poja, annab tagasi kivi, siis antakse tagasi naine ja kuningapoeg saab devikuninga tytre.

Vrd. H II 36, 549/50 (21) < Vaivara?

MUSTLASTE YLIÖPILANE JA USSID.

„Oli kord yliõpilane, koolitas ennast kaksikymmend viis aastat. Tuli koju oma isa juurde kylla, läks rukist lõikama. Vaatab, tuleb üks uss. Tappis selle ussi. Tuli teine uss, tappis tolle ka. Ja tuli emane uss, puhtast vasest. Tahab lyya teda. Tema ytleb: Ära tapa mind. Noh,

tema ytleb: Sina tahad mind hammustada. Ei taha, tule minu järele. Viis teda kuhugi. Vaatab, on koobas. Ses koopas on puht kuld-kivid. Emauss ytleb: Tule minu järele. Läks tema ^{f1)} koopasse, läks tema ^m ka. Vaatab tema ^m, on koopas usse, võib olla mitutuhat. Yks uss on nende kuningas, kahepäine. Kummaski pääs on kuldne kroon. Hyyab see kuningas: Keegi ei tohi hammustada. On sää! kolm kuud söömata, joomata. Nägi see usside kuningas, et tema ^m tahab syya. Aga poiss õppis usside keele. Ytleb ^{uss}: Laku seda kivi. Lakkus kivi. Muutus nõnda tugevaks, et ei taha syya ega juua. Ytleb see ^{uss}: Kas sa tahad koju minna? Tahan küll! No mine! Aga see emauss tuleb kaasa temaga. Nemad olid kõik inimesed aga nad olid nõiutud sinna.

Läks poiss koju. Isa, sa õpetasid mind koolis, aga nõnda tark ma ei olnud kui ma nyd olen, nyd ma oskan usside keelt ja ussi kivi lakkudes on mul suur jõud. Läks ta oma tuppa, emauss ka kaasa. Tema ^m heitis magama. Aga see emauss muutus niisuguseks printsessiks, et tema vastu ei ole kedagi. Hyppas ta ^m yles, tema ^m ehmus. Tema ^f ytles: Mu mees. Vii mu nahk välja. Viis tema välja, viskas aeda. Hakkavad siis yhes elama. Kaheksa aastat on mööda läinud. Temal on kaks last ka. Kord tema ^f ytleb: Kuhu sa mu naha viskasid. Aias on. Too sisse. Aga see nahk on veel ilusam kui tema. Tema ^f ytleb: Tule siia, viska rist ära. Viskas tema ^m risti. Muutus tema emaussiks, hammustas teda ^m, muutus ussiks, hammustas lapsi, need muutusid ussideks. Ja läksid välja uksest. Ja on lõpp kah.“ — P. ARISTE mustlaskogust < Tartu — Rääkinud Edgar Kozlovski 15 a. vana 28. II 1935, hiljuti oli juttu kuulnud Tapal elavalt isa tädilt Kata Siimanilt. (P. ARISTE tõlge.)

Talveuni, mao talviti surnuks tardumine ja kevadel ikkagi edasi elamine, tekitas kujutluse lakkamata kestva elust. Kyllap maod tundsid vahendeid, mis säilitas elujõu yletalve. Tavaliselt väldivad maod sygisese surma, kui on „yht lehte lakkunud“, „yhte heina hammustanud“, „yte lepä tyve kylest lakahtanuva“ jne. Taim asendab ka kivi, tähistades muidu kadumatust, yldiselt tarvitatud sigivuskultuseski (vt. ERE XI 864 „Stones“: 864 HARTLAND sissejuhatus ja primitiiv, 869 GARDNER kreeka ja rooma, 871 CROOKE india, 876 BARTON india; RGG ¹ V 905 j vihjed; BEER RGG ² V, jj; OLBRICH HDA VIII 380—390; HÜNNERKOPF 390—401; vrd. 401—427; neis kirjandus nimetatud).

1) Tähistatud nii nais- ja meessoo isikulist asesõna.

Kokkuvõttes. Vaadeldes maa päralt olevat elurohtu jõuame kõige kaugemale tagasi Vanasse Idasse sumerlasteni, sest Gilgamiši eepost tuleb pidada selles seoses ikkagi vanimaks pärimuseks. Ajalooliselt oleks see võrdluse lähtekohaks. Aga ka geograafiliselt on täidetud maa nende ja meie vahel yhelt poolt AARNE-THOMPSONi m. t. 612 lla-ga, millele lisasin meie „Kaupmehe tydruku“ alguse (lk. 106). Teisalt esitasin eesti imeheina ja sellega seotud maagilisest undest¹⁾ vajumise, õieti ussiune magamise. Sinna unetagusesse igavese elu maailma pääsmiseks on tarvis lakkuda või hammustada mingit (I) taime või (II) kivi. Samuti leidub sääl elu ja surma nullpunktis taim, kindlasti aga post (vrd. HOLMBERG, Der Baum des Lebens, 9 jj 51 jj jm.) või kivi, mis toidab ja annab jõudu. Kivi haru mööda jõudsimet uuesti volga-saratovi venelasteni (< soome-ugri sugu rahvailt ?), armeenlasteni ja Eesti mustlasteni lihtsalt kõrvutades igalt yhe jutu. Eriti mustlastel on Lõuna-Euroopa — kuid veel kaugemale — Väike-Aasia kultuurpiirkonna juturepertuaar, kui see ei ulatu päriselt nende India-kodumaale. Yks on käesoleval juhul selge, seegi pilveke kisub yles ida poolt. Nii meie pärimused maost elurohu, jõurohu omanikuna kyynivad sel puhul kummagi haruga Vanasse idasse.

Muidugi on päris selge, et oleks lubamatu ainestikku, millele vihjatud eespool ju vaid osaliselt, taandada reale tyypilistele motiividele, kujutelmadele, juttudele, siis tyypide arengut tagaspidi jälgida ajalisel ja ruumilisel, et viimaks kas tydinult või esinemiskaardi järgi piirata nende hälli mõne kultuurikeskusega, kus ikkagi tuleks oletada vastava motiivi spontaanset, yldtingimustega põhjendatud syttimist. Elkäsitletud enamvähem yhtlase teema raam on ajalisel minimaalselt 5000 aastat, maa-alalt Ees-Aasiast Euroopani. Kui ega inimene kogu oma olemuses ei ole kõnesolevas raamis rabavalt muutunud. Kõnesoleva teema puhul rõhutan alguses öeldud mõtet, et suhtumises madudele on jäänud inimene ikkagi yldjoontes sekssamaks nagu alati. Eks siis jää ka korduvate yldinimlikkude olukordade puhul *generatio aequivoca* võimalus, mis teeb vajalikuks eeltoodud materjali võrdlemise ja hindamise uult lähtekohalt ja õigustab selle avaldamise.

¹⁾ Maagilise une magamise kujutluse psykoloogiliseks aluseks on yhelt poolt ärganu järeldus oma tundest, et magades saadi jõudu, teisalt kihutas primitiivset mõtlemist loomade taliuinak (õigemini sesoonuinak) järeldama, et neil loomil on seos vitäalainesega, mida märgiti taime või kiviga.

Usu ja teaduse suhtest.

Uku Masing.

Võib olla, et see kysimus on ise nii vana kui inimkond. Et ta praegu pole akuutne nagu mõnikymmend aastat tagasi sõltub nähtavasti sellest, et võitluses „teaduse“ ja „usu“ vahel „usk“ on olnud kaotaja pool. Kui juhtub inimesi, kes praegu veel jonnakalt kaitsevad „usku“, siis need on muutunud nõnda tähtsusetuiks, et nendega enam ei arvestata kuskil. Inimesi, kes meie päevil kõnelevad õigusest, kuulatakse viisakalt, kuid ei hoolita nendest. Inimesi, kes räägivad „usu“ kaitseks, ei kuulatagi, ehk olgu siis, kui nad koos sellega esitaksid kavandi, mille teostamisega on võimalik kellelgi või millelgi suurendada oma võimu.

Ma ei kavatse hakata järgnevas kaitsema yht ega teist, vaid näidata miks minu arvates kogu aja seda võitlust on peetud hoopis teiste asjade kui „teaduse“ ja „usu“ vahel. Päämiseks väiteks on, et ei ole vastuolus usund ja teadus, vaid uskliku ja teadlase maailmavaated võivad olla vastuolulised. Maailmavaated ise olenevad neist aksiomaatilistest normest, mis inimene on saanud endale lapsepõlve kogemuste varal. Nõnda võiks öelda, et kogu võitlus on käinud lapsepõlve kogemuste ymber. Võib olla, et selles väites pole midagi uut ja sama on öeldud mitmel pool, kuid mulle pole juhtunud kätte veel midagi taolist. Sellepärast pean vajaliseks kõneleda sellest, mida arvan.

Sellisel korral, kui teadus on maailmavaade, usund aga pole, ei saa väita, et nad ei oleks vastuolulised. Kuid eelduse vastu, et usund on maailmavaade sõna kõige laiemas mõttes, paljudki ehk vaidlevad oma arvates õigusega. Väidetakse ju, et nad ei kattu, mõned koguni seletavad, et nad ei ristlegi. Mulle on tundunud kujuteldamatu, kuidas yhe uskliku — meil kristlase — maailmavaade võiks erineda teise omast. Säärasel korral kumbki pole usklik, või on yks ja teine mitte. Ei saa olla optimistlikku ega pessimistlikku kristlust, samuti nagu ei saa olla stoitsistlikku ega epikuurlikku. Kui aga ometi ustakse säärase olemasolu võimalust, siis ei tule neid nimetada kristluseks, vaid kristlustatud, mitte kristlikeks, maailmavaadeteks. Kristlased muidugi ei võrdu yksteisega, kuid nende maailmavaated peaksid yhtuma.

Nyyd ju võiks öelda, et kui usund on uskliku inimese maailmavaade, siis usundite rõhkus näitab, et ei ole mingit yhtlast uskliku maailmavaadet ja „teadust“ võiks nimetada yheks uueks, võrdlemisi uni-

versaalseks usundiks lisaks senistele. See võimalus on küll olemas, kuid mu arvates on ta ainult näiliselt õige. Usundeil paistab kõigil olevat sama maailmavaade ja nad erinevad ainult olenedes kontsessioonidest ja kompromissidest, mis on tehtud teise maailmavaatega. Seda ei tarvitse nimetada ateistlikuks kuradi sünnituseks, ega teaduslikuks, ega mingis mõttes ka usklikuks. Ennem võiks väljudes sotsioloogiliselt kyljelt öelda nõnda, et üks maailmavaade pyyab säilitada status quo'd, teine tegutseb selle vastu. Mu arvates kuulub uskliku maailmavaade teise rühma, nn. teaduslik maailmavaade esimesse. Kuid kummatki ei esine praegu puhtal kujul ja sageli on juhtunud nõnda, et „teadus“ koosneb filosoofiliselt teadusliku maailmavaate eeldusist, sotsioloogiliselt aga uskliku maailmavaate omadest. Praegused usundid enamasti on vastupidise koostisega. Paistab nagu oleksid inimesed lootnud kombinatsioonest rohkem kui asjust enesest. Kombinatsioonid omakorda on ilustatud igasuguste kõrvaliste ehetegega, millede olemasolu või puudumine väga sageli on tingitud sellest õhkkonnast, millesse inimene on sattunud elama.

Sääraseid neljanda või kuuekymnenda astme kombinatsioone võib hakata hindama väljudes väga mitmelaadilisist kriteeriumest. Võiks ju öelda, et see on õigem, mis võimaldab inimesele rohkem hõlpu, või see, mille säilitamine nõuab ekslikult inimeselt „kohutavaid jõupingutusi“. Kui yldse on õigustatud mingisugused kriteeriumid, siis mu arvates ainsaks kaalutavaks võiks olla elususe suurendamine. Kui mõni maailmavaade võimaldab inimesele olla elusam, lahtisem kõigele, inimesem, siis ta on õigem. Need terminid on küll säärased, millede juurde ei saa „mõistusega“, kuid kriteeriumid on ju ikka selised. Kui hakata vaatlema päriselt sine ira et studio, siis peaks iga maailmavaate sihiks olema võimaldada oma pooldajale suurem elusus. Kuid tavaliselt ei ole nõnda, sest enamik inimesi ei vaja elusamust selle enda pärast, vaid hoopis muiks otstarbeiks. Siis ei ole maailmavaate ylesandeks soodustada elusust, vaid selle hankimist, mida ta ihaldab yle kõige, võimu, varandust ja muid selliseid ebajumalaid. Nõnda võib koguni kujuneda maailmavaateid, mis hävitavad elusust. Muidugi on teoreetiliselt raske öelda, mis on elusus ja kuidas mõõta ta astmeid, sest mõõdupuuks on meie enda elusus. Kuid siin on lugu umbes nõnda nagu soojusega. Soe ese ei oska defineerida soojust, kuid, kui ta satub kokku kellegi teisega, kes on soojem või kylmem teda, ta teab seda, ilma et suudaks öelda, mis on üks või teine.

Nagu juba öeldud, ei esine praeguses maailmas puhtal kujul ei konserveerivat ega elusat maailmavaadet, võib olla, et pole kunagi

esinenudki. Sest mõlemad vahendid surma vältimiseks on niisama vanad kui surm. Keegi pole kindel, kas on hõlpsam tee võitu saada surmast jääda selleks, mida ollakse, või muutuda pidevalt ja uueneda. Kui kõneldakse „teaduse“ ja „usu“ vastuolust, siis see tähendab tavaliselt pooliku asja vastuolu poolikuga. Seda aga mitte ainult yllalkirjeldatud mõttes, vaid ka teises sygavamas, mille juurde tuleme hiljem.

Esiteks tuleb arvestada kahe teguriga, mida kyll tuntakse, kuid milledest hoolitakse väga vähe. Kui oleks hoolitud, siis palju tyhje raamatuid oleks jäänud kirjutamata. Asjad ei ole samad, kui neil ei ole sama nimi (et aga nimigi ei ole yhemõtteline, siis on kahtlane, kas asja iialgi on võimalik nimetada täpsalt) ja nõnda võib tekkida hulk „vastuolusid“, mis oleksid kõrvaldatavad pisukese järelemõtlemisega, kui seda söandataks. Kui kaks inimest on olnud marus ja yks kirjeldab seda kui suurt tuult ja teine kui tornaadot, siis on tavaliselt nõnda, et esimesele tornaado on muinasjutuline nähe, mida võib juhtuda ainult säääl, kus pole teda. Siinse kysimuse alal on kujukaks näiteks nimetuste asjus see, mida peetakse tavaliselt „usu“ ja „teaduse“ suurimaks vastuoluks. Esimese tõed olevat saavutatud ilmutuse kaudu, teise omad tunnetuse kaudu. Nn. lihtsamaile inimesile seletatakse siis vastuolu nõnda, et yhel pool on saavutanud inimene ise, teiselpool on annud Jumal, inimesele teatatakse, või inimene ise saab teada. Aga juba sellise formulatsiooni puhul on ilmne, et ei ole tegu tõelise vastuoluga, vaid sellisega, mis sõnade varal on puhutud suureks. Ei saa ju olla ilmutust, kui pole vastuvõtja inimese tunnetust. Teisalt on sama ilmne, et inimene ei tunnetata midagi, kui ei ole midagi tunnetada. Ja kui hakkame usundite ajaloost vaatlema, mida tõepoolest mõeldi ilmutusega, siis näeme, kuidas vastuolu haihtub koguni. See, mida me täna nimetame intuitsiooniks, inspiratsiooniks, taipamiseks oli korra ilmutus. Muiste eeldati, et inimene pole võimeline tunnetama, kui keegi kõrgemat liiki olend ei anna talle selleks võimalust, praegu taipavad aga ka nn. usklikud, ilma et oletaksid taibuandjaks mõnd jumalust. Selles on kogu vahe, mitte selles, et mõisted oleksid erineva sisuga. Usklikud inimesed teevad kogu aja edasi seda, mida „vanad, vaimu poolt valgustatud mehed“, kuid nad ei usu enam, et Jumal võimaldaks neile selle. Ilmutuse nähe on degradeerunud¹⁾ igapäevaseks psyykiliseks syndmuseks, ilmutuse nimetus selletõttu on saanud õnnistuseks, mis võib osaks saada ainult inimesele, kellel on julgust oma tunnetusi nimetada

¹⁾ Võib olla, et see on yldkäik inimkonnas. Kui kinode ja raamatute mõjul muinasjutuliseks kogetud armastus degradeerub abielus yhisuseks majapidamisriistade alal, siis ei kao sellega veel nimetus. Et iga abieluline pygab säilitada

selle nimega. Tornaadost teab ainult see midagi, kes suurt tuult söandab nimetada nõnda. Muidugi ei saa keegi inimest keelata hyymast ka väikest tuult tornaadoks, või tuisku lumetormiks, kuid siis suudab iga kogenu ise määrata syndmuse kvaliteedi nagu sooja ja kylma puhul.

Kui Curie ja Einstein elanuksid XX s-il e. Kr., siis nende tunnetusi oleks peetud ilmutusiks ja nad ise leppinuksid sellega täiesti. Kui vähe praegusel ajal tõepoolest on usku ilmneb juba sellest, et „usklikudki“ meeleldi ei omistaks neile ilmutust, ei Jumalalt ega kuradilt. Ka VT ilmutused ei ole omavahel vähem vastupidi kui moodsad tunnetused. Huygensi ja Newtoni valguseteooriad ei erine rohkem kui VT teooriad vihma kohta. Ei hakka ju kokku arvamised, et vihm seisab taevas kuskil reservuaarides ja säält luukidest voolab maha, ja see, et Jumal kutsub vee merest ja laseb sadada ta maa pääle.

Teine tegur, millele ei mõelda kyllaldaselt on see, et asja ilme muutub olenedes sellesst kuidas fast räägitakse. Kui lisanevad veel erinimetused, siis on segadus saanud nii suureks, et inimesed eksivad padrikusse. Jumalast võiks kõneleda nagu võimust, nagu brutaalsest isandast. See ei ole iseendast õige ega vale, sest kõik, mida räägime temast on ju pittlikult. Aga, kui neid pilte hakatakse pidama mingisuguseiks Veroonika higeräteks (enamasti toimivad nii masohistid, või need, kes pygavad õigustada oma sadismi), siis on mõistlikum mässata säärase kuulutuse vastu ¹⁾.

illusiooni, siis ta poolsurnud nähet, milles elab ise, hyiab armastuseks kyll veel, kuid, et ta taipab, et see ometi pole olnu, ta leiutab uue nimetuse sellele. See oli siis „suur armastus“, või midagi taolist yllast ja õilsat. Viimati võib inimene leida, et tal pole enam seda, mida võiks nimetada armastuseks. Ometi on nähe ise olnud pidev ja ainult degradeerunud. Mitte niipalju sellepärast, et korra oldi noor ja elumuredeta, vaid sellepärast, et alguses räägiti armastusest siis, kui ei teatud teist paremat sõna, hiljem lobiseti fast igal võimatul juhul. Samuti ka ilmutusega. Nii kaua kui inimene sellest rääkis ainult siis, kui tunnetamiseelamus oli valdav, oli ta auline sõna ja võis käia ka nende elamuste kohta, mida ei nimetatud nõnda. Kui aga inimene hakkas neid ka hyydma ilmutuseks, siis sõna sai nii yldiseks, et ta ei tähendanud enam midagi ja valdavate elamuste jaoks inimkond pidi hakkama otsima uusi nimetusi. Yksikisiku eluaeg ei ole nii pikk, et armastuse jaoks tekiks mõni muu nimetus, on ainult kaldumine uue terminoloogia poole. Uus terminoloogia ei muuda asja iialgi vastupidiseks, annab talle vaid teise ilme. Siit võiks väita, et kõik nõnda on loomulik ja vanad mõisted peab asendama uutega. Kuid loomulik kõik ei ole paratamatu kõik. Võib olla, et kui yksikisiku juures muutuks midagi, siis inimkond mõnedsajad aastad hiljem ka juba elaks teisiti.

¹⁾ Kui suurel määral kõik oleneb sellest kuidas kõneldakse näitavad paar järgnevat lugu. Oli mees, kellele keegi ei usaldanud öelda, et ta on varas, sest ta tasus kätte igale, kes kunagi teda manitsenud. Aga, kui talle keegi seletas, kui

Siis leidub vastuolusid „usu“ ja „teaduse“ vahel, mida ei tohiks nimetada nõnda, vaid vastuoludeks teadlaste vahel. Nagu ei sobi Einstein eetri teoreetikutega, nõnda ei hakka kokku Aadama ja Eeva olemasolu *Pithecanthropus erectusega*, Kopernikus habirupääliku Joo-suaga, ega veeuputus kalade olemasoluga. Kui öeldakse, et Aadama ja Eeva ajaloolisus on vajaline Kristuse lunastuse väitmiseks, siis sellega on saavutatud väga pisut ja Jeesusele jäetud teha väga vähe. Sest ta on meid lunastanud palju enamast kui ükskordsest sõnakuulmatusest. Kõigi selliste muinasaegsete teaduslike teooriate kaasavedamine on võrreldav korsetis ujumisega või kõrgete kontsadega kingade kandmisega tänavail, mis ei leemenda enam igasuguseid väljajähteid. Neid pole vaja, sest meil on sageli paremaid. Kuid ei tohi oletada, et praegused väited oleksid igavesti õiged. Inimene, kes ei lepi sellega ja kinnitab, et ta usub vaid seda, mis on kirjutatud piiblis, ei usu Jumalat, vaid piiblit. Sama hästi ta võiks uskuda Luthardti kompendiumit, või „*Legenda aurea*“. Kui Jumalal tõepoolest oleks olnud tähtis, et usutaks igavesti nõnda nagu on kirjutatud Genesises, siis ta ei oleks lasknud tekkida muid arvamisi selliste kysimuste kohta. Et neid on olemas, see näitab, et me pole veel leidnud tõde, või kujutleme tõde teisiti, kui ta on tõepoolest, või tahame saada teada sellist tõde, mida me inimestena ei või ega tohi saadagi.

Tõelised vastuolud primaarse teadusliku ja primaarse uskliku maailmavaate vahel on hoopis erinevat laadi. Ja need, nagu öeldud, kajastavad yheltpoolt inimese lapsepõlve kogemusi, teisalt seda meetodit, mida inimene rakendab ärajooksmiseks surma eest. Ka kompromislikud maailmavaated on säilitanud jooni neist tõelistest vastuoludest. Nad erinevad tunnustatud aksioomelt ja vahendeilt, mida peetakse lubatavaks suurema elususe saavutamiseks. Kui need erinevad lapse-

tubli peremees ta on, kui hästi tal kõik on korras, mida ta kõike oskab, kuid varastada mitte, siis aitas sellest manitsusest. Või, kuidas teha selgeks, et revolutsioonidega ei saavutata sotsiaalset ega majanduslikku yheõigust? Siin ei aita teoreetiline jutt. Aga kujutelgem kellegi jalutamas kullakotiga tänaval, kui politsei ei kaitse teda enam. Tulemus on muidugi, et keegi kisub koti kunagi ära talt, aga selle käest jällegi teised. Asi ei parane milleski. Kui aga kõik varandused jagataks yhtlaselt ja pannakse siis politsei valvama, et keegi ei läheks võtma teise käest, kuid ei määrata, kuidas inimene peab kasutama oma varandust, siis üks ostaks torte ning teine tyki maad ja vana lugu hakkaks uuesti pääle. Kui määrata ka kasutamismoodus, siis inimene on ise enda degradeerinud koduloomaks. On ilmne, et olukorda ei muuda ka see, kui inimesele antakse ta tööjõudu mööda, see ju pole inimese enda teha. Ei ole muud nõu, kui killustada maailm väga väikesiks üksusiks, mis pysivad sisemise ja välise häätahtlikkuse, mitte aga mingi väljast päälesurutud režiimi varal.

põlve kogemuste alusel, siis muutub jällegi tähtsaks vana kysimus, et kas need aksioomid on põhilise mina endaavaldus, või kujuneb mina alles nende enamvähem juhuslike kogemuste varal. Tundub, nagu poleks kumbki alternatiiv päris õige. Kuid juba säärase kysimuse vastamisest oleneb teiste teaduslike ja usklike aksioomide valik. Sest rööbiti sellele liigub ju kysimus: kas maailm on loodud millestki — eimildestki, või ta on igavene ja muutub kogu aja yhest olukorrast teise? Teisi sõnu, kas jumalus on väljaspool loojana ja valitsejana, või on kosmiline-akosmiline energia jumaluseks? Kui alternatiiv seada nõnda, siis on ilmne, et praegusel ajal leidub mõlemas, leeris usklikke ja teadlasi (kui nad eritella emotsionaalse suhtumise tugevusele vastavalt), puhtalt usklik maailmavaade jaataks Jumalat loojana, puhtalt teaduslik mitte. Samuti siis usklikud jaataksid mina tekkimist kogemuste mõjul, teadlased aga väidaksid kogemuste tekkimist vastavalt mina elukavale. Kuid nagu näha, on selles viimases kysimuses praegune olukord enamasti vastupidine.

Kui palju inimene suudab oma aksiomaatilisi seisukohti muuta on kahtlane, sest väga vähesed jõed suudavad teisendada oma sängi, enamasti nad ainult natukeneõgvendavad oma teed. Kuid tähtis on just see, et aksioomid võivad olla nõnda vastupidised. Tõenäoline tundub, et mõlemad on võimalikud vaid sellepärast, et kumbki pole õige. Tõde ei ole arvatavasti ka nende syntees, vaid ehk hoopis midagi muud. Ollakse jõudnud ju mujalgi selleni. Elektrooni kohta tunnistatakse, et ta samahästi on lainetus kui aine, miks ei võiks maailma kohta öelda samuti, et ta on loodud ja loomata. Sellest sõltub muidugi, et tõeline olukord meile on kujuteldamatu, kui me ei taha öelda seerialistidega, et need kaks arvamist on ainult sama asja vaatlemised erisugusest ajast. Nõnda võiks viimati väita, et ükski aksioom maailmas pole vale, kuid kõik on poolikud.

Muidugi, on kibe, et pole yht ja lihtsat vastust kysimusile, mis teataval määral huvitavad iga inimest. Kuid võib olla, et see vastuolu alles teeb inimese inimeseks. Siis on poolik nii see, kes usub loomist, kui see, kes ei usu teda. Jumala ilmutus inimesele tõeliselt koosneb siis miskist, mida inimene vastavalt oma normatiivseile kujutlusile mõistab yhtpidi või teistpidi. Kuid ei tohi siis iial öelda, et üks on vääruslikum teisest ega kulutada jõudu yhe või teise vääramiseks ja valeks tunnistamiseks. See oleks sama hää nagu kakleksid lapsed omavahel seletades juttu, mida nad on kuulnud kelleltki vanalt ja taibanud oma moodi. Oleks kasulikum kulutada võimed selle leidmiseks, mida tõepoolest mõeldi, mis ei saa olla üks ega teine, kuid on ka mõlemad.

Võidakse ju öelda, et kurat on annud inimesele võimaluse mitte uskuda maailma loomist. Kui kurat on Jumala vaenlane, siis ta ilmutaks inimesile, et tema on loonud maailma. Kui aga kurat öeldakse kiusu pärast teinud nõnda, siis on ta ilmselt, nagu ka VTst näha, inimeste kujutluse üks viimaseid ja nigelamaid produkte. Katse lõhkumise teel jõuda lähedamale tõe. Kui vaadelda nn. teadusliku maailma-vaate pooldajaid, siis ei erine nad muus kuradiuskujast juba gnostikuist alates, kui et neile on kiusajaks see, kes teistele on ilmutajaks. Samasugune tõe lõhkumine esineb ka kurikuulsaks saanud vaimu ja hinge suhte kysimuses, kuigi sääb mõjus palju kaasa ka üksikisiku auaenus.

Õigupoolest on mõlemad poolused kujuteldamatud ja mõlemaga satume seina äärde, millel ei ole ust. On ju raske kujutella loomist eimillestki, ja kui saamegi toime sellega, siis tuleb ju see tavaliselt mittekysitud kysimus: kuidas sai Jumal olema, mis põhjused tal yldse olid hakata tyhjusest enese ymber tegema midagi? Kõik, mida suudame öelda vastuseks sellele kysimusele tundub rumal niipea, kui oleme ta kuidagi sõnastanud. Aga samuti on lugu ka vastupidisega, sest, kust sai olema see aine, mille eeldatud liikumise tulemusena on tekkinud kõik?

Võib öelda, et see pole usklik inimene, kes ei usu loomist. Kuid ega ükski jumal saa ilmutada inimesele rohkem, kui inimeses on vastuvõtuvõimalusi. Et inimene on kindlapiiriline olend, siis ka nende võimaluste arv on piiratud. Võib koguni väita, et Jumalgi on inimlik postulaat, aga ka Jumala olemasolematus on inimlik postulaat. Kui me ei usu yht, pole mingit sundi uskuda teist. Nõnda oleme olukorras, et me ei tea, mis on õige, kuid me ei tea ka kuidas saavutada tõe. On ju vaid oletus, et kuskil yle postulaatide vastuolu asub tõe. Kuid, kes teab, tõe on ehk ainult mõiste, millel ainult siin on mingi tähendus. Võibolla, et tõe saamiseks tuleb surra, aga siis ei tule eluaega kulutada yskõiksuses, vaid valmistuda „teisele elule“ pyydes taibata niipalju kui on võimalik juba selles maailmas. Muidu võib tõepoolest juhtuda nõnda nagu arablasega, kes läks otsima Tõde ja leidis kena daami asemel vanaeide, kes palus, et ta valetaks inimesile. Need, kes kohkuvad nähes tõe, kes teab, kas need polegi need, kelledest kõneldakse, et nad lähevad põrgusse. Tõe ehk pole kohutav isendast, kuid ta on vast hirmus selle pärast, et oleme oodanud ta olevat yhe või teise, kuid taipame ykskord, et ta pole kumbki.